

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติโดยชุมชนบ้านหาดผาชน ในครั้งนี้ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่และจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเพื่อการศึกษาในช่วงเดือน กุมภาพันธ์-ธันวาคม ปี พ.ศ. 2540 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลและผลการวิจัยซึ่งปรากฏอยู่ในบทนี้และในบทที่ 5 ได้มาจากข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งเป็นข้อมูลจากประชาชนในพื้นที่ศึกษาจำนวน 30 คนเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักดังนี้

การจัดการทรัพยากรน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติโดยชุมชนบ้านหาดผาชน จังหวัดน่าน ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนบ้านหาดผาชน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรน้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนบ้านหาดผาชน

4.1 สภาพทั่วไป

จังหวัดน่านหรือวรรณครในอดีต เป็นจังหวัดชายแดนจังหวัดหนึ่ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูด 18-46'-47" เหนือลองติจูด 100-46'-40" ตะวันออก มีระยะห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 668 กิโลเมตรมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือและทิศตะวันออก ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีความยาวตามแนวชายแดนประมาณ 277 กิโลเมตร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดเชียงราย พะเยา และแพร่

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดอุตรดิตถ์

แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 14 อำเภอ 1 กิ่งได้แก่ อำเภอเมืองน่าน อำเภออาน้อย อำเภอนานหมื่น อำเภอเวียงสา อำเภอท่าวังผา อำเภอปัว อำเภอเชียงกลาง อำเภอทุ่งช้าง อำเภอแม่จริม อำเภอสันติสุข อำเภอบ้านหลวง อำเภอป่อเกลือ อำเภอสองแคว อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และกิ่งอำเภอภูเพียง

จังหวัดน่านมีพื้นที่รวมทั้งสิ้นประมาณ 7,170,045 ไร่หรือ 11,472.076 ตารางกิโลเมตร โดยจำแนกพื้นที่ออกได้ดังนี้

พื้นที่ป่าและภูเขา	3,437,500 ไร่	หรือ ร้อยละ 47.94
พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม	2,813,980 ไร่	หรือ ร้อยละ 39.22
พื้นที่ทำการเกษตร	875,043 ไร่	หรือ ร้อยละ 12.22
พื้นที่ที่อยู่อาศัยและอื่นๆ	43,322 ไร่	หรือ ร้อยละ 0.60

4.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดน่านส่วนใหญ่ประกอบด้วยเขาและป่า รวมประมาณ 3 ส่วน (ร้อยละ 85.86) มีที่ราบเพียง 1 ส่วน (ร้อยละ 14.14) และมีที่ราบระหว่างหุบเขาด้วย ความลาดเอียงของพื้นที่จากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้โดยมีภูเขาและป่าอยู่ในทุกส่วนของพื้นที่ ซึ่งปัจจุบันได้ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก ความหนาแน่นของภูเขาส่วนมากอยู่ทางทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของจังหวัด ภูเขาสำคัญที่ถือเป็นยอดภูเขาสูงสุดในจังหวัดน่านและเป็นที่สองของประเทศได้แก่ ดอยภูคา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 1,980 เมตรอยู่ในเขตอำเภอปัว และมีดอยภูสวนาน เป็นทิวเขากั้นพรมแดนประเทศไทยกับลาว

จังหวัดน่านมีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินเขาและภูเขาสูง จึงเป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธารที่สำคัญหลายสาย แม่น้ำและลำห้วยสายต่างๆ ไหลลงสู่แม่น้ำน่านซึ่งเป็นแม่น้ำสายที่สำคัญของจังหวัดน่านมีแหล่งต้นกำเนิดน้ำสูงสุดจากป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์บนเทือกเขาดอยภูแวบ้านขุนน้ำน่าน ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคา เขตพื้นที่อำเภอปัวเกลือซึ่งเป็นแนวเขาสลับซับซ้อน ธารเล็กๆ ไหลมารวมกันเป็นต้นน้ำที่เทือกเขากิ่งศาลาแล้วย้อนขึ้นทางเหนือเลาะแนวชายแดนไทยลาวเข้าสู่เขตอำเภอทุ่งช้างจากนั้นไหลลงใต้โดยตลอด ผ่านอำเภอท่าวังผา อำเภอเมือง อำเภอเวียงสา ผ่านลงมาทางใต้ของจังหวัดน่าน อุดรดิตถ์ พิษณุโลก พิจิตร ไปรวมกับแม่น้ำยมที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ก่อนไหลรวมกับแม่ปิง ให้กำเนิดแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากน้ำโพ รวมความยาวแม่น้ำทั้งสิ้น 465 กิโลเมตร

ลุ่มน้ำสาขาของแม่น้ำน่านที่มีแหล่งต้นกำเนิดในเขตจังหวัดน่านที่สำคัญมีดังนี้

1. แม่น้ำสา ต้นกำเนิดจากเทือกเขาทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอเวียงสา มีแม่น้ำชะนิงไหลมาบรรจบทางตอนเหนือของลุ่มน้ำแล้วไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา

2. แม่น้ำว่า ต้นกำเนิดจากเทือกเขาจอมซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอบัวไหลผ่านอำเภอแม่จริมไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ตำบลบ้านซึ่ง อำเภอเวียงสา
3. แม่น้ำสมุน ต้นกำเนิดจากเทือกเขาผาจี ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดน่านไหลผ่านตำบลถ้ำมุดตองตำบลไชยสถานแล้วไหลไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ตำบลคูใต้ อำเภอเมืองน่าน
4. แม่น้ำแหง ต้นกำเนิดจากเทือกเขาแปะช้าง อยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอนาน้อย ไหลผ่านที่ราบลุ่มอำเภอนาน้อยแล้วไหลย้อนขึ้นไปทางทิศเหนือมาบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ตำบลสำน อำเภอเวียงสา
5. แม่น้ำบัว ต้นกำเนิดเกิดจากเทือกเขาทางด้านทิศตะวันออกของอำเภอบัว ไหลมาตามแนวตะวันออก-ตะวันตกมาบรรจบกับแม่น้ำน่านที่บ้านสบบัว อำเภอบัว
6. แม่น้ำยาว ต้นกำเนิดเกิดจากเทือกเขาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอเชียงกลาง ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่านที่บ้านสบยาว อำเภอท่าวังผา

นอกจากนี้แม่น้ำยมหนึ่งในแควสี่สายสำคัญก็มีแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารในเขตอำเภอท่าวังผา อำเภอเมืองน่านและอำเภอบ้านหลวง ไหลไปรวมกับลำธารต่างๆ ในเขตพื้นที่จังหวัดพะเยาด้านตะวันตก

4.3 วิถีชีวิตที่ผูกพันกับลำน้ำน่าน

จากประวัติศาสตร์เมืองน่าน หรือนันทบุรีศรีนครน่าน เป็นเมืองโบราณเก่าแก่เมืองหนึ่งของอาณาจักรล้านนามีความหมายตรงถึงเมืองที่มีความสวยงามรุ่งเรืองของแม่น้ำน่าน มีวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตที่แนบแน่นผูกพันกับสายน้ำน่าน การเติบโตของชุมชนชาวน่านจะเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับการเดินทางของลำน้ำน่านซึ่งกำเนิดของแม่น้ำบนคอยขุนน้ำน่านและคอยภูคามีหลักฐานว่ากำเนิดเมืองน่านอยู่บริเวณนี้เช่นกันและอพยพเคลื่อนย้ายมาเรื่อยๆ ตามริมน้ำน่าน มีซอคล้องน่านอันเป็นเอกลักษณ์ของชาวเมืองน่าน เป็นเพลงขับชอชมความงามตามทิวทัศน์ธรรมชาติสองฝั่งน้ำน่านเป็นตำนานเล่าขานกันมาเกี่ยวกับการสร้างบ้านแปงเมือง การขับซอคล้องน่านนี้ได้รับการสืบทอดรักษาไว้เหนียวแน่น ดังเนื้อหาซอต่อไปนี้

เมืองน่านเฮานี้มันเป็นเมืองงาม
เป็นเมืองโบราณมานานแล้วเจ้า
มีน้ำน่านไหลผ่านเมืองนอเจ้า
ตลาดดอนเจ้าอยู่สองฝั่งหนองนาย

เมืองน่านเฮานี้ตามที่เล่าชาน
 มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หลายอันหลายงาน
 เป็นของโบราณมานานอย่างอื่น
 มีพระธาตุแช่แห้ง มีพระธาตุช้างค้ำ
 มีการถวายแข่งเรือนอเจ้า

นอกจากนี้ขอล่องน่านของพ่อคำผาย นุปีง บางท่อนได้กล่าวถึงปลาที่อยู่ในลำน้ำน่าน มีใจความดังนี้

“ก็ไปถึงแม่น้ำท่าหลวงว่านั่งกงกายยานยาวใหญ่กว้างก็จะลงจาก จ้างแบ่งขวงแบ่งแบ่
 ฟ่องลงอาบน้ำ ฟ่องลงตอดแห ฟ่องก็มาขี้แปะขี้ขามฝั่งโน้น ก็ได้ไปถึงที่จุดจอดต้น ก็มาตักแต่งมะผา
 องค์ธรรมदानเต้า หน่อฟ้าลัดตาเสด็จเวลาก็จะลงอาบน้ำ เข้าหาป่ายังอยู่ที่เห็น ก็ได้ป่าใหญ่สะเอิน
 จะชื่อก็บ่ป้อคั่วกแกนห่อหนึ่ง ละง้อต้องลายแต่ โหว่าเหล่าหัวดีมีหลายขวดโตกินแล้วเลยสู่ชาว
 เรียม องค์คำदानเต้าหน่อข้าศรัทธาไปหันใส่ป่าก็กำเตาะดาว ป่าม้า หว่าเป็นเป็อน ป่าอ้าวเป็น
 เป็อนป่าปู ป่าสเด็จ ป่าสะป่าก กงกวางก็มาโยงเลยมันไปเป็นฝูงปลาล่าบใจของน้อย ป่าแกลบ ป่า
กุด ป่ากบ ป่าสร้อย ป่าน้อยๆลอยเลื่อนไปมา ตัวใหญ่ ปีกหางเป็นหัว บางผ่องเอาตัวขึ้นที่ฟองงาม
 ว่าป่าดุกอยู่ ปีกหัวขึ้นกำ ว่าไปเป็นกลุ่มตัวเมีย ใจพระองค์เมาทรงละเรีย กลัวตายในป่าใหญ่”

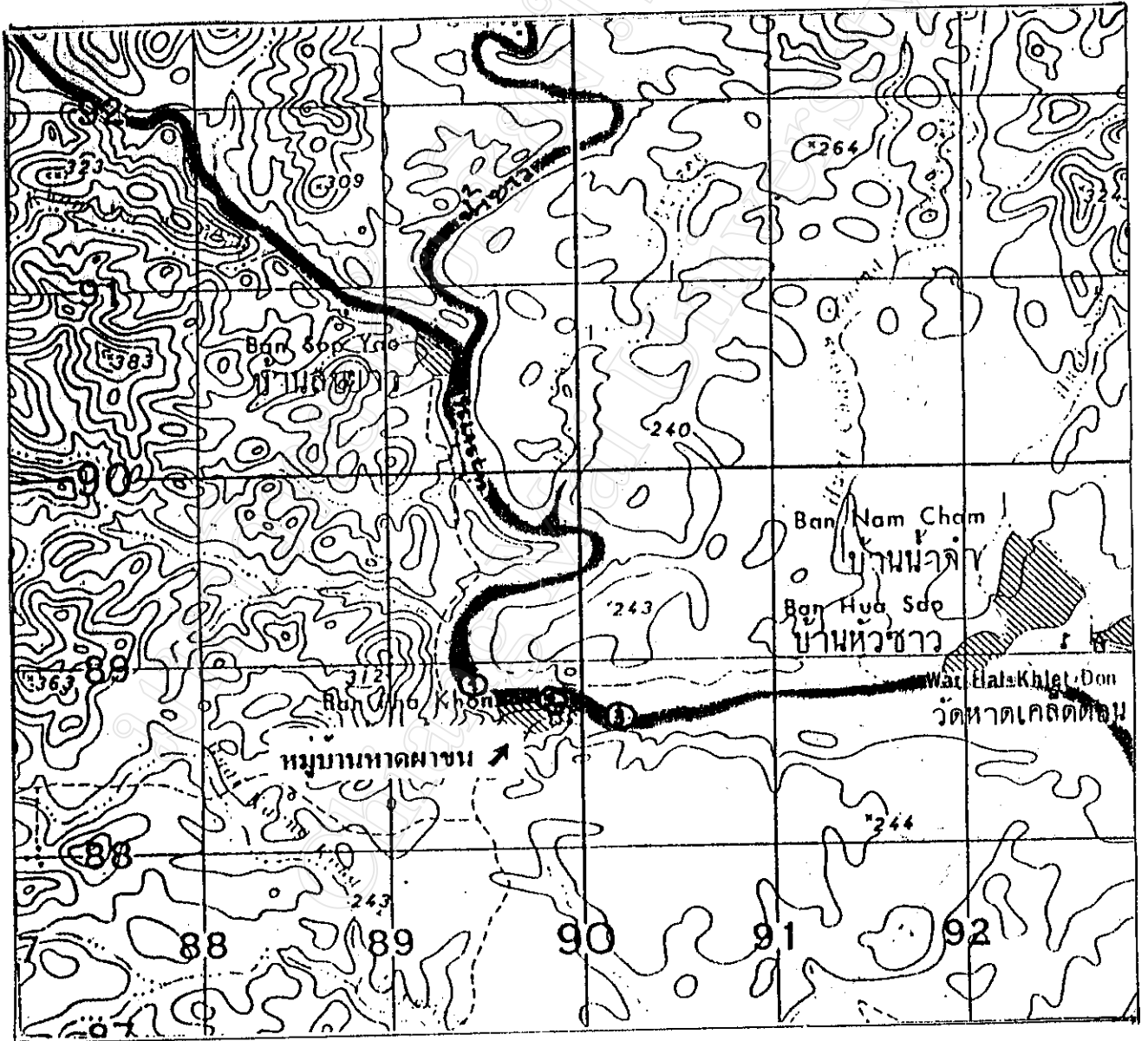
4.4 ลักษณะทางกายภาพ

บ้านหาดผาชน หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองจั้ง กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน เป็นชุมชนเล็กๆ
 ริมฝั่งแม่น้ำน่าน ที่ยังคงสภาพป่าและความบริสุทธิ์ของสายน้ำ ได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านในปี
 พ.ศ. 2476 การเดินทางจากตัวเมืองต้องใช้เส้นทางลัดเลี้ยวผ่านเนินเขาขนาดย่อมๆ หลายแห่ง ผู้
 มาเยี่ยมเยือนอาจเลือกใช้เส้นทางสองเส้นทาง เส้นทางแรกใช้ถนนสายน่าน-อำเภอสันติสุข เป็น
 ระยะทางประมาณ 21 กิโลเมตรสร้างแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2540 สภาพผิวจราจรเป็นทางลาดยาง
 ตลอดเส้นทางและต้องเดินเท้าหรือซ้อนจักรยานยนต์ข้ามสะพานแขวนกว้างขนาดรถจักรยานสวน
 กันได้ยาวประมาณ 100 เมตรเข้าหมู่บ้าน หรืออาจเส้นทางที่ 2 ใช้ถนนสายน่าน-อำเภอปัว ระยะ
 ทางประมาณ 14 กิโลเมตรซึ่งเปิดใช้อย่างเป็นทางการในปี 2541 เป็นทางลาดยางลัดเลาะผ่านเนิน
 เขาขนาดย่อมๆ เกือบตลอดเส้นทางยกเว้นช่วง 200 เมตรก่อนถึงทางเข้าหมู่บ้านเป็นทางลงเนิน
 และเป็นลูกรังมีฝุ่นมาก เส้นทางก่อนปี 2541 ในฤดูฝนบางวันไม่สามารถใช้รถทุกชนิดเข้าออกได้
 การเดินทางต้องอาศัยการเดินเท้า พื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นที่สูงชัน มีที่ราบแคบๆ
 ลักษณะเป็นหาคกรวดทรายริมแม่น้ำน่านทำให้หมู่บ้านแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกอาศัยอยู่

บริเวณที่สูงมีประมาณ 20 หลังคาเรือน เรียกกันว่า “บ้านบน หรือ บ้านดอย” และกลุ่มที่สองอยู่ริมแม่น้ำน่านซึ่งเป็นบริเวณที่ประชาชนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ ระยะทางที่ติดแม่น้ำน่านยาวประมาณ 3,200 เมตร เมื่อมองจากหาดจะเห็นสะพานแขวนเด่นชัดสูงจากท้องน้ำประมาณ 40 เมตร เมื่อมองจากบนสะพานแขวนถ้าเป็นช่วงฤดูแล้งน้ำใสจะมองเห็นปลาขนาด 7-8 กิโลกรัมจำนวนมากแหวกว่ายอยู่โดยเฉพาะบริเวณใต้สะพาน

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

แผนที่ 1. แสดงทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน

พื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านมี 9.1 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,751 ไร่ เป็นเขตป่าประมาณ 1,400 ไร่ มีพื้นที่ป่าชุมชน 300 ไร่ ซึ่งแต่เดิมเป็นพื้นที่ซึ่งชาวบ้านปลูกข้าวไร่ติดต่อกันเป็นสิบปี ตั้งแต่ พ.ศ.2534 ชาวบ้านปล่อยพื้นที่นี้ให้พื้นสภาพเป็นป่าประกอบด้วยไม้และพรรณไม้นานาชนิด หมู่บ้านนี้มีพื้นที่เพื่อการเกษตร 1,651 ไร่ หรือเท่ากับร้อยละ 35 ของพื้นที่หมู่บ้านและชาวบ้านที่ทำนามีเพียง 4 ครัวเรือนใช้พื้นที่ประมาณ 20 ไร่ ทำสวน 2,380 ไร่โดยปลูกข้าวโพด 1 ครัวเรือน ปลูกถั่วเขียว 1 ครัวเรือน ปลูกมะม่วง 72 ครัวเรือนและปลูกส้มเขียวหวานจำนวน 2 ครัวเรือน ในระยะสิบปีที่ผ่านมามีคว้านซื้อที่ดินแปลงใหญ่หลายพันไร่ริมแม่น้ำน่านใกล้เคียงกับหมู่บ้านโดยไร่ของบริษัทเอกชนขนาดใหญ่เพื่อทำการเกษตรโดยการปลูกมะม่วง และไม้ผลชนิดอื่น โดยใช้เทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่

4.5 ประชากร

จากสถิติประชากรของกระทรวงสาธารณสุข (จปฐ.)สำรวจเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2540 บ้านหาดผาชนมีประชากรรวมทั้งสิ้น 533 คน แยกเป็นชาย 281 คน และหญิง 252 คน จากจำนวน 116 ครัวเรือน

การศึกษา ระดับการศึกษาของชาวบ้านโดยทั่วไปพบว่าอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง จากการสำรวจ จปฐ. 3 ปี พ.ศ. 2540 พบว่า ประชากรบ้านหาดผาชนที่มีอายุระหว่าง 19 - 50 ปี จำนวน 259 คน จบการศึกษาคะบั้งดับ จากจำนวนทั้งหมด 320 คน และกำลังศึกษาต่อระดับ ปวช. 2 คน ปวส. 1 คน มัธยมต้น 15 คน มัธยมปลาย 11 คนและจบระดับปริญญาตรี 2 คน นอกนั้นจบชั้นประถมปีที่ 4 และอายุ 50 ปีขึ้นไป จำนวน 88 คน ส่วนใหญ่ จบการศึกษาชั้นประถมปีที่ 4

อาชีพ ชาวบ้านหาดผาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทำงานในไร่ของเอกชน และรับจ้างทำงานก่อสร้างในตัวเมืองและพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้พบว่ามีการทำนา 5 ครัวเรือน ปลูกข้าวโพด 1 ครัวเรือน ปลูกถั่วเขียว 1 ครัวเรือน ปลูกมะม่วง 72 ครัวเรือนและปลูก ส้มเขียวหวาน 2 ครัวเรือน ค้าขาย 2 ครัวเรือน และรับราชการ 2 คน

4.6 สาธารณูปโภคของหมู่บ้าน

วัด จำนวน 1 แห่งสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2460 เป็นวัดสาขาของวัดมหาโพธิ์ ที่ตั้งอยู่ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดน่านและต่อมาปี พ.ศ. 2483 ได้สร้างวัดขึ้นใหม่อย่างถาวร ปัจจุบันมี พระภิกษุ จำนวน 2 รูป สามเณร จำนวน 1 รูป

โรงเรียน จำนวน 1 แห่งสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2483 ปัจจุบันเปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ถึงชั้นประถมปีที่ 6

ครู จำนวน 7 คน เป็นชาย 4 คน และหญิง 3 คน

นักเรียน จำนวน 46 คน

ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน 1 แห่ง

ถนน แบ่งออกเป็นถนนในหมู่บ้าน เริ่มสร้างเมื่อ ปี พ.ศ. 2538 แต่ลาดยางยังไม่เรียบร้อย ถนนระหว่างหมู่บ้านเริ่มสร้างปี พ.ศ. 2538-2540

ไฟฟ้า เข้ามาในหมู่บ้านปี พ.ศ. 2528

แหล่งน้ำ ได้จากแม่น้ำน่านที่ไหลผ่านบริเวณหมู่บ้านมีความยาวประมาณ 3,200 เมตรและจากลำห้วย จำนวน 5 สาย ดังนี้ ห้วยดินดำ ห้วยกิ่งก้อม ห้วยผาชนน้อย ห้วยผาชนหลวง และห้วยแฮด

วังปลา มีวังปลาในแม่น้ำน่านของหมู่บ้านจำนวน 5 วังได้แก่ วังผาครก วังผาจุก วังผาชน วังสลึงและวังถ้ำหลวง

4.7 ศาสนา / ความเชื่อ

ชาวบ้านหาดผาชนทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธและยังนับถือผีด้วย ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธาศาสนาพุทธเป็นที่พึงทางใจสอนให้คนทำความดีเพื่อจะได้มีชีวิตที่ดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ส่วนการนับถือผีชาวบ้านเชื่อว่าไม่ได้ขัดกับหลักของศาสนาจะแตกต่างกัน ศาสนาสอนให้คนทำความดี ทำบุญเพื่อชีวิตในโลกหน้า การนับถือผีเพื่อเป็นที่พึ่งช่วยเหลือชาวบ้านได้ทันที ในปัจจุบันผีที่ชาวบ้านนับถือได้แก่

1. ผีเจ้าหลวง (เจ้าที) เป็นสิ่งที่ชาวบ้านหาดผาชนเชื่อว่าคุ้มครองหมู่บ้านจึงได้สร้างศาลเจ้าหลวงไว้ตั้งแต่ยุคตั้งถิ่นฐาน ซึ่งอยู่ที่หลังโรงเรียนของหมู่บ้าน ศาลนี้เป็นที่นับถือมาก ชาวบ้านจะมาขอความช่วยเหลือเมื่อมีเรื่องเดือดร้อน หรือเมื่อต้องเดินทางไปทำงานต่างถิ่น

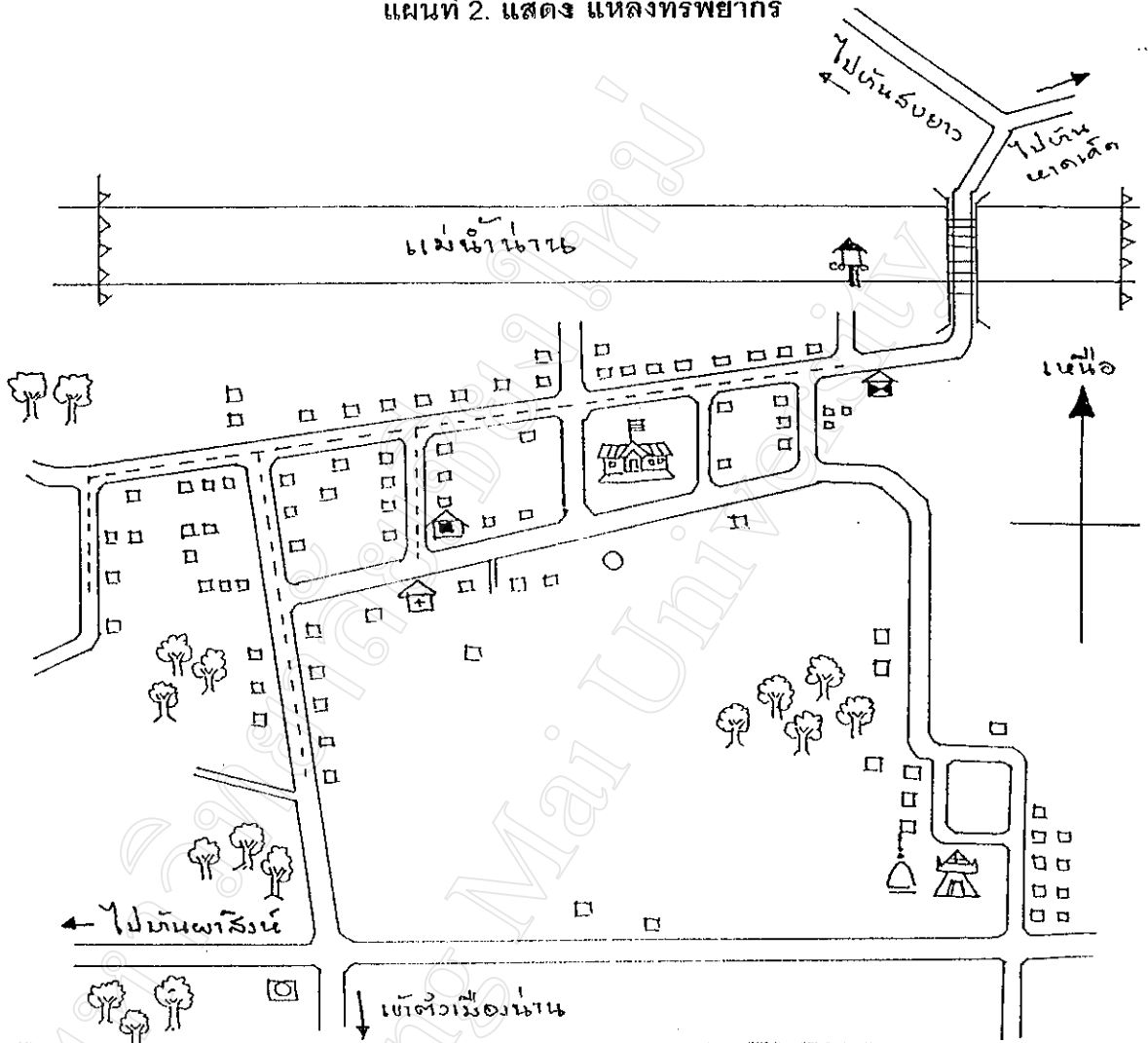
2. ฝีป่า (ฝีเจ้าป่า) เป็นฝีที่อยู่ในป่าสิงสถิตย์อยู่ตามต้นไม้ใหญ่ทำหน้าที่ดูแล ปกป้อง ป่าเขาลำเนาไพร ชาวบ้านมักจะบั่นข้าวเหนียวเป็นปิ่นเล็กๆ เช่นไหว้ฝีป่าทุกครั้งที่เข้าป่าเพื่อตัดไม้ และเก็บของป่าเป็นการบอกกล่าวในการเข้าไปหาประโยชน์จากป่าและให้ฝีได้กินอิ่มแล้วจะได้ไม่มาทำร้ายคน

3. ฝีปู่ย่า (ฝีบ้านฝีเรือน) เป็นฝีบรรพบุรุษฝีดั้งตระกูลทางสายแม่หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า แก้วฝี มีอิทธิพลต่อคนมากเมื่อฝ่ายชายแต่งงานแล้วเข้ามาอยู่บ้านฝ่ายหญิงก็ให้มาถือฝีสายตระกูลทางฝ่ายหญิงแทนหรือที่เรียกว่าการสืบสายตระกูลทาง มาตุภูมิ จึงกลายเป็นโคตรเดียวกัน ต้องนับถือในสิ่งเดียวกัน ชาวบ้านเชื่อว่าฝีปู่ย่าเปรียบเหมือนกับแม่บ้านที่คอยดูแลคนในบ้าน และครอบครัว ดังนั้นลูกหลานที่เป็นผู้หญิงจะต้องเตรียมของเช่นไหว้ได้แก่หัวหมูต้ม น้ำมะพร้าว และเหล้าไว้เลี้ยงฝีปู่ย่าตอนประเพณีสงกรานต์ของทุกปีเพื่อให้ฝีดูแลทุกคนในบ้านให้อยู่สุขสบาย

4. และฝีชาวน้ำ (ฝีเจ้าน้ำเจ้าท่า) ความเชื่อเกี่ยวกับฝีชาวน้ำนำไปสู่ความเคารพยำเกรงต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวังเพื่อป้องกันอันตรายมาสู่ตนเองของคนที่ทำมาหากินกับท้องน้ำที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมายของฝีที่ตนนับถือเนื่องจากฝีชาวน้ำเป็นฝีที่คอยปกป้องรักษาทรัพยากรในท้องน้ำให้ดำรงอยู่อย่างเหมาะสม หากมีใครละเมิดกฎก็จะมีอันเป็นไป เช่นกรณีของคนใช้ระเบิดหาปลาในแหล่งน้ำทำให้ต้องกลายเป็นคนพิการแขนขาด เหตุการณ์นี้ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการลงโทษจากฝีที่คนๆ นั้นลบหลู่โดยการนำเอาระเบิดมาระเบิดปลาในท้องน้ำแห่งนี้ สำหรับพรานปลาที่อาศัยคั้งหาปลาจะทำการบอกกล่าวฝีชาวน้ำด้วยตัวของพรานปลาเองชาวบ้านเรียกว่า "ไว้ฝี" ด้วยดอกไม้ ธูปเทียน ทุกปีที่ทำคั้งเพื่อจะได้จับปลาได้จำนวนมากและขอให้ฝีชาวน้ำช่วยปกป้องคุ้มครองไม่ให้สิ่งชั่วร้ายใดๆ มารบกวนอีกด้วย

ความเชื่อเรื่องฝีนี้ทำให้มีวัฒนธรรม ประเพณี และข้อห้ามต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดแตกต่างกันตามชนิดของฝี เป็นสิ่งที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดและไม่กล้าละเมิดด้วยเชื่อว่าผู้ละเมิดจะมีอันเป็นไป

แผนที่ 2. แสดง แหล่งทรัพยากร

	บ้านเรือน		ป่าช้า
	ศาลาประจำหมู่บ้าน		วัด
	ศูนย์เด็กเล็ก		สะพานแขวน
	โรงเรียน		โป๊ะ
	ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน		ถนนคอนกรีต
	หอยเจ้าหลวง		ถนนลูกรัง
	แนวเขตอนุรักษ์		ป่าชุมชน

4.8 พัฒนาการการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติโดยชุมชน บ้านหาดผาชน

4.8.1 ยุคตั้งถิ่นฐาน (ช่วงปลายยุคทุม พ.ศ. 2460-2499)

1) การก่อตั้งหมู่บ้าน

ประมาณปีพุทธศักราช 2460 มีชาวบ้าน บ้านน้ำล้อม บ้านเชียงแข็ง บ้านมหาโพธิ์ บ้านพระเนตร บ้านพระเกิด บ้านหัวเวียงเหนือ และบ้านคั้งถี่ จากตัวอำเภอเมืองน่านได้อพยพเข้ามาแสวงหาที่ดินทำกิน จากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล "ในเมืองไม่มีพื้นที่ทำนา ชาวไม่พอกิน ควายไม่มีไถนา" โดยระยะแรกได้สร้างเพิงพักชั่วคราวบริเวณริมฝั่งน้ำน่าน ประมาณ 4-5 หลังคาเรือน มีเต้าเอิบ เต้าเคลิ้ม เต้าเชียง เต้าแสนหนูสี และเต้าอูด จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ อายุ 84 ปี ซึ่งเป็นครอบครัวหนึ่งที่มาตั้งถิ่นฐานในยุคแรกลำดับเรื่องราวให้ฟังว่า " ย้ายตามพ่อแม่ มาตอนอายุ 6 ปี มีคนตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้ว 4-5 หลัง ปลูกบ้านอยู่ริมน้ำเป็นแถว กลางคืนอยู่คั้ง กลางวันสับหญ้าทำไร่ ก่อนหน้านั้นพ่อแม่เป็นทาสรับใช้เจ้านายอยู่ในเมือง เจ้านายเขารบกันแล้ว ขณะที่เอาเราไปเป็นทาสรับใช้ จากนั้นพระเจ้าอยู่หัวก็ปล่อยข้าปล่อยคนออกมา ออกมาตอนแรกก็ไม่มีที่ทำมาหากิน คนในเวียง (ตัวอำเภอเมือง) มีมากแต่ที่ดินมีไม่พอ บางทีก็แห้งแล้ง เลยย้ายจากในเวียงมาตั้งบ้านเรือน ทำไร่ทำสวนกันที่นี้" ทาสเหล่านี้หลังจากที่ได้รับอิสระภาพและเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนหมู่บ้าน ได้แก่ ตระกูลที่มีคำว่า "รูน" นำหน้า เช่น รูนตา รูนเขียว และรูนอินใจ เป็นต้น จากการศึกษาโดยการสัมภาษณ์อย่างมีส่วนร่วมในกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่าสาเหตุที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านนี้เนื่องจากใกล้แหล่งน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า และปลาในแม่น้ำน่านที่มีปริมาณมากกว่าในยุคปัจจุบันภายหลังที่มีการอนุรักษ์อีกทำให้ทำมาหากินได้ง่ายและหาได้ตลอดทั้งปี

การตั้งชื่อหมู่บ้านได้ตั้งตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต เนื่องจากหมู่บ้านหาดผาชนตั้งอยู่ท่ามกลางป่าเขา การติดต่อกับภายนอกทางบกต้องอาศัยทางเดินเท้าและทางเกวียนยามน้ำแล้งเท่านั้น ไม่มีถนนตัดผ่านและยังต้องเดินลัดเลาะป่าทึบและเสี่ยงกับการเผชิญกับสัตว์ป่าที่ดุร้าย เช่น เสือ หมี ชาวบ้านจึงต้องอาศัยการสัญจรทางน้ำเป็นหลักโดยการใช้เรือพายและการขนส่งสินค้าก็อาศัยทางน้ำเป็นหลักโดยเฉพาะการขนส่งสินค้าจากอำเภอเมืองน่านไปอำเภอปัว อำเภอละ และ (อำเภอทุ่งช้างในปัจจุบัน) อยู่ทางเหนือของจังหวัด จะต้องใช้เรือพายขนส่งสินค้าผ่านหมู่บ้าน เหนือหาดของหมู่บ้านเป็นโขดหินมีน้ำไหลเชี่ยวทำให้เรือบรรทุกสินค้าไม่สามารถผ่านไปได้จึงได้ว่าจ้างคนในพื้นที่ช่วยขนของออกจากเรือนำไปไว้ที่เหนือหาดแล้วใช้เชือก

ตั้งเรือขึ้นตามมาจนพ้นแนวโชดหินจากนั้นจึงขนของลงเรือเพื่อบรรทุกสินค้าต่อไป ผู้ขนส่งสินค้าต้องปฏิบัติกันอย่างนี้ทุกเที่ยวเรือ จนเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านหาดผาขน

2) ลักษณะของที่อยู่อาศัยในยุคตั้งถิ่นฐาน

ตัวบ้าน ชาวบ้านหาดผาขนนิยมสร้างบ้านด้วยไม้เนื้อแข็ง เป็นไม้ที่ทำได้ง่ายจากบริเวณป่าของหมู่บ้านได้แก่ไม้สัก ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้ประดู่ ส่วนหลังคาจะมุงด้วยหญ้าคา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “มุงคา” และได้ถุนบ้านสูง บันไดเป็นชนิดที่ใช้พาดไว้พาดตอนกลางคั่นก่อนเข้านอนก็จะยกเก็บขึ้นไว้บนบ้านเหตุที่ต้องสร้างได้ถุนสูงและสร้างบันไดแบบเก็บได้ก็เพื่อป้องกันสัตว์ป่าเข้ามาทำร้ายนอก จากนี้เล้าหมูก็ยังคงสร้างสูงเท่ากับตัวบ้านด้วยเช่นกัน

การผลิตอาหาร ในยุคนี้เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ พออยู่พอกิน มีได้มุง เพื่อกำหนดผลผลิตหลักได้แก่ ข้าวไร่ ชาวบ้านเรียกว่า “ใส่ข้าว” การทำข้าวไร่ของชุมชนนั้นจะทำในลักษณะไร่หมุนเวียนคือจะย้ายที่ทำกินไปเรื่อยๆ 3-4 ปี หลังจากนั้นก็จะกลับมาทำที่เดิม พื้นที่ปลูกข้าวไร่อยู่ตรงเนินเขาทางเหนือของหมู่บ้านขึ้นไปจนถึงไร่เอกชนปัจจุบันได้กลายเป็นป่าชุมชนสำหรับแรงงานในการผลิตนั้นให้แรงงานในครอบครัวและแรงงานจากเพื่อนบ้านเป็นการ “เอามือ” กัน อาศัยแรงงานจากสัตว์โดยใช้ควายช่วยไถนา ส่วนปุ๋ยที่ใช้ในไร่ในสวนนั้นได้จากมูลวัวและมูลควายทำเป็นปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ผลผลิตจากการทำข้าวไร่มีจำนวนมากจนถึงกับว่าจ้างแรงงานจากภายนอกชุมชน คนในตัวเมืองเข้ามารับจ้างขนข้าวในไร่ข้าวมายังหมู่บ้านโดยใช้เกวียนบรรทุกบ้าง ใช้แรงงานหาบบ้าง ค่าจ้างแรงงานนั้นอาจเป็นเงินหรือเป็นข้าวตามแต่จะตกลงกันระหว่างผู้จ้างกับผู้รับจ้าง จากคำบอกเล่าผู้รับจ้างหาบข้าวหรือผู้รับจ้างในการบรรทุกข้าวส่วนใหญ่จะขอรับค่าจ้างเป็นข้าวมากกว่าเงินกล่าวกันว่าข้าวไร่บ้านหาดผาขนนั้นมีกลิ่นหอมมากเพราะดินอุดมสมบูรณ์ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี รสชาติอร่อยน่ารับประทานมากโดยเฉพาะข้าวใหม่ (เป็นข้าวที่เพิ่งเก็บเกี่ยวแล้วนำมาตำในครกกระเดื่อง) หากใครได้ชิมแล้วเป็นต้องติดใจทุกราย “ใครนั่งข้าวใหม่ คนที่อยู่กลางถนนยังได้กลิ่น” ข้าวในเมืองนั้นสู้ไม่ได้จนมีคำเรียกขานบ้านผาขนว่าเป็นแดน “ข้าวหนาป่าเต้า” ซึ่งยืนยันถึงความอุดมสมบูรณ์ของข้าวและปลา นอกจากนี้ยังเล่าว่าข้าวในไร่ข้าวนั้นได้ปีละไม่ต่ำกว่า 200-300 หาบต่อครอบครัวและชาวบ้านหาดผาขนเองก็ไม่เคยต้องซื้อข้าวกิน มีแต่ญาติที่อยู่ในเมืองหรือต่างถิ่นที่จะต้องเข้ามาช่วยใส่ข้าวในหมู่บ้านจนหลายรายกลายเป็นเขยเป็นสะใภ้ของหมู่บ้านไปก็มี การใช้แรงงานร่วมกันในไร่ข้าว หรือที่เรียกว่า “การเอามือกัน” (การลงแขก) เป็นโอกาสที่คนหนุ่มสาวมาใกล้ชิดสนิทสนมกัน จนหลายคู่ได้ใช้ชีวิตร่วมกันจากการเริ่มต้นด้วยการเอามือกัน ในไร่ข้าวนั้นนอกจากข้าวแล้วผลผลิตอย่างอื่นที่ชาวบ้านได้ปลูกแซมไว้ในไร่ข้าวได้แก่พืชผักสวนครัวหลากหลายชนิดเช่น พริก มะเขือ ถั่ว งา พัก แดงและอื่นๆ ซึ่งพืชผักเหล่านี้ชาวบ้าน

จะนำมาปรุงอาหารสำหรับสมาชิกทุกคนในครอบครัวไม่มีการซื้อขายผักกัน นอกจากการขอเป็นการให้ฟรีในหมู่บ้านใกล้เคียง นอกฤดูการเก็บเกี่ยวก็จะมีบางครอบครัวที่ทอผ้าเพื่อไว้ใช้สำหรับสมาชิกในครัวเรือนโดยใช้ฝ้ายที่ปลูกขึ้นเอง ชาวบ้านเล่าว่า “แต่ก่อนนั้นเวลาใส่ข้าวก็จะหว่านฝ้ายลงไปไร่ข้าวด้วย พอเกี่ยวข้าวก็ได้ข้าวมาแล้วนำมาตากไว้ บ้านเป็นด้ายจากนั้นเอาด้ายไปทอเป็นผ้าและนำไปย้อมสีจากเปลือกไม้เสร็จแล้วก็เอามาตัดเป็นกางเกงหรือเสื้อที่ทอผ้าเองนี้เป็นเพราะว่า พ่อแม่ทำสืบทอดกันมา ไม่ต้องซื้อเขา ” บางครอบครัวก็เลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหารและเพื่อใช้แรงงานเท่านั้นเช่น วัว ควาย หมู เป็ดและ ไก่

สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนในยุคนี้มีผลผลิตจากข้าวไร่ ปลา และสัตว์น้ำจากลำน้ำนาน สัตว์ป่านั้นหาได้จากป่า พืชผักนั้นหาเก็บตามท้องไร่ท้องนา และตามลำห้วยธรรมชาติเป็นการผลิตเพื่อยังชีพจะมีการแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายเฉพาะสิ่งของที่ชุมชนไม่สามารถผลิตเองได้เช่น เกลือ

ลำน้ำนานที่ไหลผ่านบ้านหาดผาขน เป็นที่อยู่อาศัยของปลานานาชนิดมีวังปลาซึ่งเป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกแอ่งในก้นลำน้ำซึ่งเป็นที่พักของปลาในฤดูแล้ง วังปลาคือบริเวณที่ลึกของแม่น้ำมีลักษณะเป็นแอ่งอยู่สลับกันไป วังปลาลึก 3-4 วา ก็มี ชาวบ้านผู้ทำอาชีพประมงบอกว่าสภาพเช่นนี้เป็นที่พักของปลานานาชนิด ตั้งแต่ปลาที่มีขนาดเล็กจนถึงปลาที่มีขนาดใหญ่ จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ได้รู้พื้นความทรงจำในสมัย 50 ปีก่อน เคยพบ “ปลาชะป่าง” ซึ่งเป็นปลาไม่มีเกล็ดขนาดใหญ่หน้าหนักกว่าร้อยละ 10 ของตัวปลา ซึ่งต้องบรรทุกเกวียน “ปลาชะป่างตัวละ 15 บาท ปลาแค้ ตัวละ 12 บาท ขายให้หมูเวียงแต่ไม่ขายในหมู่บ้าน จะมีซื้อขายบ้างเล็กน้อยเฉพาะคนที่หาปลาไม่เก่ง” ผู้ให้ข้อมูลสรุปเอาไว้ว่าปลาชนิดนี้น่าจะคล้ายปลาก้างซึ่งเป็นปลาน้ำจืดขนาดใหญ่ที่สุด แต่ไม่มีรายงานว่ามีการพบปลาก้างในลำน้ำนาน “ปลาชะป่าง” จะเป็นปลาชนิดใดนั้นไม่อาจยืนยันได้

3) การจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ

ในความรู้สึกของชาวบ้านผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ลำน้ำนาน แก่งหิน แม่น้ำ และหมู่ปลา ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่แยกขาดออกจากกันไม่ได้ หาดไม่ได้เป็นเพียงหินและกรวดทราย น้ำมิใช่เป็น เพียงหยดน้ำที่รวมกัน ปลาไม่ได้เป็นเพียงอาหาร แต่หาดทราย กรวด น้ำ และปลาเมื่ออยู่รวมกันเปรียบเสมือนสิ่งที่มีชีวิตมีจิตวิญญาณ ก่อให้เกิดชีวิตใหม่ ชีวิตแล้วชีวิตเล่า

ในอดีตท้องน้ำแห่งนี้มีปลามากมายเหลือคนนับ คนเฒ่าคนแก่ยังจำได้ถึงคำพูดที่ฟังบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ อาทิ “มาผาขนต้องกินปลา” “ถ้าอยากกินปลาก็ตั้งหม้อแกงรอ แล้วก็เอาแหไปทอดมายังทันเลย” หรือ “อยากกินลาบปลาให้ชูดเชียงรอ” หรือ “ถ้าจะจับปลา

วันละหาก็ยังได้แต่ไม่รู้จะเอาไปทำอะไรดี กินอย่างไรก็ไม่หมด กินปลามาก็เบื่อ "ความอุดมสมบูรณ์ของปลาเป็นเรื่องเล่าแทรกในศาสนาจากกันท์เทศน์ "มหาโปนซี่ดู้" และคำพื้นบ้านเรื่อง "เจ้าหงส์หิน" ตำนานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสู้รบของเจ้าเมืองและรายละเอียดของการสร้างบ้านเมือง ความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารและปลาชนิดต่างๆ ที่มีในอดีตเช่นปลาอีตูด ปลาหน่า จากคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่อีกเช่นกันแล้วว่า คืบเดือนหงายยามหน้าแล้งปลาสร้อยขาวจะขึ้นมา ผสมพันธุ์ในน้ำตื้นที่หัวหาดจนชาวโพลนราวกับก้อนหินเต็มหาดไปหมด จนใกล้รุ่งแจ้งปลาสร้อยขาวนี้จึงแยกย้ายกันกลับวัง ปลาชนิดนี้จะผสมพันธุ์ในช่วงเดือนธันวาคมและมกราคม ในน้ำตื้น ประมาณ 10-20 เซนติเมตร ชาวบ้านสามารถจับด้วยมือเปล่าโดยไม่ต้องใช้เครื่องมือใดๆ ช่วยจับ เพราะปลาอ่อนเพลียจากการผสมพันธุ์ และเล่นน้ำทั้งคืน ผู้คนแถบนี้อาศัยปลาในลำน้ำเป็นอาหาร ผู้ใดหาปลาได้มักนำมาจ่ายแจกในหมู่เครือญาติและคนในละแวกบ้าน ถ้ามีงานบุญซึ่งต้องทำอาหารเลี้ยงผู้มาร่วมงานจำนวนมากและตั้งใจจะมารับประทานปลาจากหาดผาชน พรานปลาจะหาปลาจำนวนมากมาเพื่อประกอบอาหารเลี้ยงแขกในงานบุญ

ความคิดของการเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะสัตว์น้ำในสมัยที่ท้องน้ำแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ไม่มีใครคิดถึงเรื่องสิทธิหรือความเป็นเจ้าของทรัพยากรสัตว์น้ำ เนื่องจากคนที่นี่ดำรงชีวิตอยู่ตามกฎธรรมชาติคือเป็นไปตามปากท้อง ความหิว ฤดูกาลและความเมตตาต่อสรรพสัตว์ ก่อให้เกิดความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมเกี่ยวกับสัตว์น้ำดังตัวอย่าง เช่น พรานปลาจะงดหาปลาในวันพระ เนื่องจากชาวบ้านทุกคนนับถือศาสนาพุทธจะต้องไปร่วมกิจกรรมทำบุญในวัดและเป็นการรักษาศีลข้อที่หนึ่งว่าด้วยการละเว้นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้สัตว์ต่างๆ มีโอกาสอยู่รอดไม่ถูกทำร้ายไปอีกทุกๆ วันพระ ความเชื่อเรื่องระหว่างทางจากบ้านไปหาปลาถ้าพบคนท้องก็จะยกเลิกหาปลาในวันนั้น หรือ ถ้าพรานปลาพายเรือไปกระทบเรือลำอื่นหรือมีเด็กว่ายน้ำมาเกาะเรือพรานปลาจะงดการหาปลาในวันนั้นเพราะเชื่อว่าถึงหากก็ไม่ได้ปลาชาวบ้านเรียกเหตุการณ์เช่นนี้ว่า "แก่น" ความเชื่อดังกล่าวแม้จะดูเหมือนไร้เหตุผลแต่สิ่งนี้เองที่ดำรงความอุดมสมบูรณ์แห่งท้องน้ำแห่งนี้อย่างต่อเนื่องนานหลายสิบปี

ดังนั้นหากใครต้องการสัตว์น้ำในท้องน้ำแห่งนี้ ไม่ว่าจะเป็นคนในหมู่บ้านหรือคนจากที่อื่นก็สามารถนำเอาทรัพยากรเหล่านี้ไปได้ตามแต่ความสามารถของแต่ละคนและหาไม่น้อยตามความต้องการของผู้หา โดยไม่มีการแย่งชิงหรือรู้สึกหวงจากคำบอกเล่า คนภายนอกเองไม่คิดจะแข่งขันกับคนในหมู่บ้านเพื่อจับสัตว์น้ำในท้องน้ำแห่งนี้เหตุผลสองประการ ประการแรกคือ คนนอกพื้นที่มีความชำนาญน้อยกว่าพรานปลาของหมู่บ้านหากคิดจะหาเพื่อเป็นรายได้ในการยังชีพก็จะไม่คุ้มกับการเสียเวลา ดังนั้นคนนอกพื้นที่จึงเปลี่ยนมาเป็นพ่อค้ารับซื้อจากพราน

ปลาและนำมาขายต่อในตัวเมืองแทนการหาปลาด้วยตนเอง ประการที่สอง การคมนาคมไม่สะดวกและปลอดภัยเท่าที่ควรเพราะนอกจากต้องเสี่ยงต่อการถูกทำร้ายจากสัตว์ป่าโดยเฉพาะเสือที่มีชุกชุมในขณะนั้นชาวบ้านเรียกว่าเสือแผ้ว สัตว์ป่าอื่นๆ เช่น หมู พืชหลากหลายชนิดและหากจะเดินทางโดยเรือก็จะต้องมีความชำนาญทางน้ำด้วย จะเห็นได้ว่าสิทธิการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสัตว์น้ำเป็นการให้สิทธิทุกคนไม่ว่าจะเป็นคนในหรือคนนอกหมู่บ้านหาก มีความจำเป็นที่จะใช้ประโยชน์จากปลาในท้องถิ่นนี้ก็สามารถจับสัตว์น้ำไปกินหรือนำไปขายได้ ไม่มีการกีดกันคนภายนอก เนื่องจากปลามีจำนวนมากและชาวบ้านเองก็มีเพียง 4-5 หลังคาเรือนในระยะแรกและเพิ่มขึ้นเป็น 30 หลังคาเรือนในปี พ.ศ. 2476 ซึ่งเป็นช่วงกลางของยุคนี้ และเรื่องกฎเกณฑ์ในการจับสัตว์น้ำนั้นก็ไม่มีการกำหนดกฎ ระเบียบหรือข้อบังคับใดๆ ด้วยเหตุผลเดียวกันคือปลามีจำนวนมากพอประกอบกับการใช้เครื่องมืออย่างง่ายเช่น สวิง เบ็ด ก็ทำให้ได้ปลามากพอเป็นอาหารในครัวเรือนแล้ว ส่วนคนนอกพื้นที่ไม่มีความชำนาญพอส่วนใหญ่จะได้รับเป็นของฝากหรือไม่กี่ซื้อหาปลาซึ่งมีราคาถูกได้

4) การถ่ายทอดภูมิปัญญาเกี่ยวกับทรัพยากรสัตว์น้ำ

พรานปลาวัย 74 ปี เล่าว่า ไปนั่งตั้ง ทอดแหกับพ่อตั้งแต่อายุได้ 15 ปี แต่ก่อนหน้านี้พ่อแม่ของเด็กๆ จะไม่ยอมพาลูกออกไปหาปลาด้วย เนื่องจากเกรงว่าจะได้รับอันตรายและยังมีความคิดว่ายังอยู่ในวัยเด็กก็จะปล่อยให้เล่นไปตามวัยของเขา ดังนั้น ในยุคตั้งถิ่นฐานนี้ช่วงของวัยเด็กจะยาวนานกว่ายุคปัจจุบันเนื่องจาก อายุสิบสี่ สิบห้าปีก็ยังคงถือว่าเป็นเด็กไร้เดียงสาอยู่ดังคำพูดที่ว่า “บ่เอาไปตวย กลัวตกน้ำตกท่ามันยังน้อยอยู่ สิบสี่ สิบห้า แก้วผ้าโดดน้ำโตนๆ” พออายุได้สิบเจ็ด สิบแปดปีก็สามารถออกไปหาปลาได้เองโดยใช้เวลาในการเรียนรู้กับพ่อประมาณ 2-3 ปีจากนั้นก็เรียนรู้หาประสบการณ์เอง วิธีการหาปลาในอดีตของหมู่บ้านนั้นหลังกลับจากทำงานในไร่ข้าวทุกเย็นพรานปลาหนุ่มๆ ก็จะถืออวนไปเป็นหมู่ ปลาที่ได้หากถูกอวนแล้วไม่ว่าจะตัวเล็กตัวใหญ่ก็จะนำกลับมาด้วยทั้งนั้นเนื่องจากปลาได้รับบาดเจ็บแล้วหากทิ้งน้ำปลาก็ไม่อาจมีชีวิตรอดได้ หากจะออกหาปลาอย่างเช่นการส่องตะเกียง (วิธีการหาปลาโดยใช้แสงไฟล่อให้ปลาเข้ามาใกล้) ก็จะชวนเพื่อนที่อยู่ในวัยเดียวกันออกเรือไปเป็นคู่คอยช่วยพายเรือให้ หรือช่วยเก็บปลาเข้าเรือบางทีก็มีการสับเปลี่ยนหน้าที่กันให้คอยพายเรือคนหนึ่ง ส่วนอีกคนก็คอยแทงปลาและเก็บปลา ปริมาณปลาที่พรานปลาได้ประมาณยี่สิบกิโลกรัมต่อวัน หากเป็นปลาตัวใหญ่ก็จะนำมา ร้อยเชือกมีความยาวประมาณหนึ่งศอกส่วนปลาสร้อยนั้นหาได้ครั้งละเป็นกิโลกรัม นำมาเป็นอาหารในครอบครัวและแบ่งปันคนบ้านใกล้เคียงหรือขายให้กันในราคาถูกๆ 10-20 สตางค์ หากมีแม่ค้าจากในเมืองเข้ามาขอซื้อก็ขายให้ ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่าปลาครั้งตะกร้าได้เงินเพียง 10

สตางค์ "ตอนเช้าคนเวียงจะมา (นอน) รอเอาปลาไปขาย ยืนรอเต็มตลิ่ง หาบไปขายในเมืองออกทางหัวเขตร (หัวมุมสถาบันเทคโนโลยีเขตรนาน) แล้วแต่กำลังคนจะหาบไปขายได้" เนื่องจากปลาในยุคนี้มีจำนวนมากสามารถหาได้ง่ายจึงมีราคาถูกปลาที่หาได้ในแต่ละวันนั้นจะนำมาปรุงอาหารได้หลากหลายสำหรับครอบครัวเช่น ลาบ ต้ม แกง ปิ้ง ย่าง ยำ ส้า นึ่ง ทอด ห่อแฉับ (ห่อหมก) ทำเป็นปลาร้า ปลาต้ม ปลาแห้ง โดยเฉพาะแฉับปลาที่ทำจากปลาสร้อยมีรสชาติอร่อยนำไปทานที่ไร้ด้วย การเรียนรู้ระหว่างหมู่พรานปลานั้นไม่มีการมาสอนอย่างเป็นทางการแต่เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติที่ได้จากการสังเกตเอาเองของแต่ละคนด้วยวิธีเช่นนี้เทคนิควิธีการจับปลาได้ซึมซาบที่ละน้อยสู่คนรุ่นต่อมา พรานปลาได้เล่าให้ฟังว่า "ไม่มีใครมาเรียนแต่ดูแล้วทำตาม"

ชาวบ้านได้อาศัยประสบการณ์การเรียนรู้จากการสังเกตธรรมชาติสิ่งสมมาแต่เยาว์วัย พรานปลาที่ชำนาญเรียนรู้ความแตกต่างของลำน้ำในฤดูกาลต่างๆ สีของน้ำ ความขุ่น ความเร็วของกระแส น้ำรู้แหล่งที่อยู่ของปลา รู้ฤดูกาลวางไข่ของปลาแต่ละชนิด ทำให้พรานปลาเหล่านี้มองกฎหมายห้ามจับสัตว์น้ำในฤดูวางไข่ว่าไม่สอดคล้องกับการวางไข่ของปลาแต่ละชนิดที่แตกต่างกันในแต่ละเดือน

ช่วงเดือนมกราคมถึงเมษายนเป็นช่วงน้ำลดปลาจะล่องไปทางใต้ของแม่น้ำ แต่ตกค้างอยู่ในแอ่งลึกของแม่น้ำเรียกว่า "ปลาค้างวัง" การไปหาปลาต้องไปหาในแอ่งหรือวังน้ำ ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงสิงหาคม เป็นช่วงฤดูฝน เป็นช่วงที่ปลาขึ้นทวนน้ำมาให้จับมากที่สุดในรอบปี และเป็นช่วงฤดูวางไข่ของปลา พรานปลานิยมใช้เบ็ดราวจับปลาในช่วงน้ำหลากเหมาะสำหรับตกปลาเทโพและปลาสรวยโดยใช้ผลมะเดื่อหรือปลาตายเป็นเหยื่อล่อ

ช่วงเดือนกันยายนถึงธันวาคม เป็นช่วงที่ปลาลงไปทางใต้ เป็นช่วงปลาล่องเนื่องจากน้ำในแม่น้ำเริ่มลดลงประกอบกระแสน้ำลดความเชี่ยวกรากลงตั้งแต่เดือนกันยายน ลูกปลาที่เกิดจากพ่อปลาแม่ปลาในช่วงต้นฤดูฝนมีความแข็งแรงพอจะว่ายตามน้ำลงได้ ชาวบ้านจะใช้สวิงรูดักตามริมฝั่ง หรือใช้ "คั้ง" หาปลา

5) วิธีการและอุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลาในยุคตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ. 2460-2499) การหาปลาของชุมชนหาดผาขน แต่เดิมนั้นเป็นการใช้เครื่องมืออย่างง่ายที่ประดิษฐ์ขึ้นเองตามฤดูกาล ขนาดและชนิดของพันธุ์ปลา เครื่องมือที่ใช้ในยุคนี้ได้แก่

ตุ้ม เป็นเครื่องมือจับปลาในยุคแรกๆ โดยพรานปลาจะเป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้จับปลาบอก ปลาหนามและปลาอื่นๆ ที่มีขนาดไม่ใหญ่มาก

มะน้ำเบ็ด เป็นเครื่องมือหาปลาที่ทำจากน้ำเต้าโดยใช้เบ็ดผูกติดตรงกลาง ลูกมีหลายขนาด ลูกเล็กใช้จับปลาสรวย ปลาเตี๊ยะ ลูกใหญ่ใช้จับปลาชะป้างซึ่งเป็นปลาหนังขนาดใหญ่มีลักษณะคล้ายปลาบึกที่อยู่ในแม่น้ำโขงแต่หัวจะเล็กกว่าและมีขนาดพอๆ กับปลาบึก

พรานปลาจะใช้ผลมะเดื่อสุกหรือไม้ก้ำปลาตายเป็นเหยื่อล่อให้ปลาเหล่านี้มาติดกับจากนั้นก็ใช้สัมโพงเกี่ยวซำพปลาได้รับบาดเจ็บก็จะดิ้นหนี พรานปลาก็ตามมะน้ำเบ็ดที่ลอยพุดอยู่เหนือน้ำไปจนกว่าปลาจะหมดแรงจากนั้นก็เอาเชือกผูกปลาติดกับเรือเข้าฝั่งและนำปลาชะป้างขึ้นเกี่ยวบนรรทุกกลับบ้านและสามารถขายได้ในราคา 200 ถึง 300 บาทเมื่อ 40 กว่าปีก่อน

สัมโพง ลักษณะเป็นเหล็กแหลมปลายโค้งงอใช้เกี่ยวปลาหนึ่งขนาดใหญ่ เช่นปลาชะป้าง ปลาสวาย ปลาเตี๊ยะ ปลากะ ปลาคล้าว

แหลม หรือบางที่ชาวบ้านก็เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หลิน มีอยู่สองขนาดด้วยกันโดยใช้ตามขนาดของปลาที่พรานปลาต้องการล่า ขนาดใหญ่ปลายทำด้วยเหล็กสี่แฉก ด้ามจับนั้นทำด้วยลำไม้ไผ่มีความยาวประมาณ 3-4 เมตร ขนาดเล็กปลายเหล็กมีห้าแฉกด้ามของหลินขนาดเล็กนี้ยาวประมาณ 2 เมตรกว่าๆ

สวิง ใช้ซ้อนปลาเล็กปลาน้อย กุ้งและแมงอี่เนี้ยว เป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำของพรานปลาที่เป็นผู้หญิง สวิงจะถูกใช้ในช่องที่มีน้ำมาก ชาวบ้านเรียกว่า "หน้าบ้านอง" นอกจากนี้สวิงสามารถนำไปใช้ร่วมกับเครื่องมือและวิธีการจับสัตว์น้ำโดยวิธีอื่นๆ อีก เช่น การตกอ้อม พรานปลาก็จะใช้สวิงเข้าไปซ้อนหาสัตว์น้ำในวงของอ้อมที่พรานปลาสร้างดักสัตว์น้ำไว้

แห (อวน) ใช้หาปลาได้ทุกชนิด

สอด ใช้หาปลาได้ทุกชนิดโดยเฉพาะปลาหนัง ปลาสวาย ปลาหมอไทย เบ็ด มีหลายขนาดแล้วแตชนิดของปลาขนาดของปลาที่ต้องการจับใช้ร่วมกับเหยื่อคือผลมะเดื่อสุก

กะต้ำ ใช้หาปลาได้ทุกชนิด

ไซหัวหมู ใช้หาปลาและสัตว์น้ำที่อยู่ตามลำห้วย ปลาเล็กปลาน้อย ปลาตุก ปลาแก้ง ปลาจรี ปลาช่อน และปลาอื่นๆ

ไซกันเหลี่ยม ใช้หาปลาได้ทุกชนิด

ค้ำว ลักษณะของค้ำวเป็นเชือกยาวซึ่งขวางกับลำน้ำและมีเชือกสั้นหลายๆเส้น ตรงปลายเชือกจะติดเบ็ดไว้ปล่อยชายลงไปใต้น้ำห่างกันประมาณ 1 เมตร ใช้ผลมะเดื่อสุกเป็นเหยื่อล่อให้ปลาเล็กปลาน้อย ปลาสวาย และปลาหนามมาติดกับ

จิบ มีลักษณะคล้ายยกเครื่องมือหาปลาของทางภาคกลางแต่จิบมีสองขามีความยาวประมาณ 5 วาเป็นเครื่องมือจับปลาที่ใช้ร่วมกับการนั่งคั้งช่วงเดือน 11 และเดือน 12 ซึ่งมีน้ำมากเป็นเครื่องมือสำหรับดักปลาขนาดใหญ่ ได้แก่ ปลาแค้ ปลาสวาย โดยจะปล่อยจิบให้ลอย

ไปตามน้ำพอลาเข้ามาในจิบเชือกที่ผูกติดกับมือของพรานปลาก็จะกระตุกทำให้พรานปลาทราบ ได้ทันทีว่าปลาเข้ามาติดกับดักแล้วพรานปลาก็ยกจิบขึ้นนำปลาขึ้นมาเก็บไว้บนคั้ง

จ่า มีลักษณะคล้ายจิบแต่มี 4 ขาเป็นเครื่องมือที่ใช้จับปลาได้ทุกชนิดและใช้ร่วมกับคั้ง และวิธีการใช้ก็เหมือนกับจิบทุกอย่าง

ส้มเบ็ง เป็นเหล็กแหลม สี่แฉกใช้แทงปลากะและปลาที่มีขนาดใหญ่ อย่างปลาชะป้างโดยใช้ร่วมกับมะน้ำเบ็ดขนาดใหญ่

ฉมวก มีลักษณะเป็นเหล็กสามง่ามใช้แทงปลาได้ทุกชนิด โดยเฉพาะปลากด และปลาหลด

คั้ง เป็นวิธีการหาปลาที่มีมาแต่เดิมของชาวบ้านคั้งดี เหตุที่ถูกต้องเรียกว่าบ้านคั้งดี เพราะหมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านของตัวเมืองน่าน ช่วงเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายนหมู่พรานปลาก็จะสร้างคั้ง กันลำน้ำน่านยาวติดๆ กันจนถึงริมฝั่งทั้งสองข้างเป็นประจำทุกปีในขณะที่หมู่บ้านอื่นในลำน้ำเดียวกันการนั่งคั้งมีเพียง 4-5 หลังเท่านั้น ผู้คนจากบ้านคั้งดีได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านหาดผาชนก่อนคนที่มาจากหมู่บ้านอื่น คนที่ย้ายมาจากบ้านคั้งดีได้นำเอาวิธีหาปลาโดยใช้คั้งมาใช้ที่หาดผาชน ลักษณะของคั้งเป็นกระต้อบไม้เล็กๆ โครงสร้างประกอบไปด้วยเสาไม้เนื้อแข็งขนาดเล็กสี่ต้น มีพื้นที่ประมาณหนึ่งถึงสองคูณสองเมตร พื้นของคั้งเป็นไม้ไผ่ทาบ สูงจากพื้นน้ำประมาณหนึ่งเมตรส่วนหลังคามุงด้วยหญ้าคาไม่มีผนังแต่จะมีราวไม้ขนาดเท่าข้อมือกัน 1-2 ด้านไว้สำหรับพาดเสื้อผ้าหรืออุปกรณ์เครื่องนอนของใช้ที่จำเป็นเช่นผ้าขาวม้า มุ้ง มีด ข้อง วิทยุ ทรานซิสเตอร์ ใต้พื้นคั้งจะมี "จ่า" อุปกรณ์จับปลาที่มีลักษณะคล้ายจอบแต่ตรงด้ามจับไม่เหมือนกัน และมีไม้ไผ่ที่สานแล้วด้วยตาถี่ๆ กันไว้ใต้พื้นนำเพื่อให้ปลาเข้ามาติดกับเข้าไปใน "จ่า" พรานปลาอาจจะนั่งหรือนอนอยู่บนคั้งโดยมีเชือกเส้นเล็กขนาดเท่าเส้นด้ายพันไว้รอบนิ้วมือหากมีสัตว์น้ำเข้ามาใน "จ่า" เชือกที่พันนิ้วอยู่ก็จะสั่นพรานปลาก็จะยกจ่าขึ้น

ภาพ 1. แสดงการหาปลาโดยวิธีการนั่งคั้ง

คั้งในยุคนี้พรานปลาสามารถสร้างโดยไม่ต้องจอบที่ ใครต้องการสร้างตรงไหนก็เลือกสถานที่ได้ตามความพอใจไม่มีการกล่าวหาหรือแย้งซึ่งพื้นที่กัน การสร้างคั้งของกลุ่มพรานปลาจะสร้างใกล้ๆ กันเพราะต้องการสนทนากันได้สะดวกโดยเฉพาะพรานปลาที่เป็นเสี่ยวกันหรือเคารพนับถือกันเป็นพิเศษ เป็นเพื่อนคุย และปรึกษาหารือกันได้ทุกเรื่อง บางครั้งการนั่งคั้งมาเพื่อปลดปล่อยอารมณ์หรือต้องการหนีปัญหาจุกจิกภายในครอบครัวก็จะอ้างว่ามานั่งคั้ง คั้งคำบอกเล่าของชาวคั้ง "มันเหมือนยาเสพติด พอถึงหน้าคั้งใจมันไปก่อนแล้ว บางทีราคาญเมียบ่นก็หนีไปนั่งคั้งถ้าไปที่อื่นเมียบ่นก็จะว่าไม่ทำมาหากิน ส่วนปลาได้ไม่ได้ไม่เป็นไรขอให้ได้ไปคุยกัน พูดได้ทุกเรื่องตั้งแต่เรื่องในครอบครัวไปจนถึงเรื่องการเมือง บางคนมานั่งก็เปิดเพลงฟังเปิดเผื่อคนอื่นด้วย" คั้งจึงไม่เป็นเพียงเครื่องมือหาปลา แต่ยังเป็นที่ๆ คนมาใช้เวลาร่วมกัน เป็นสังคม เป็นวัฒนธรรม

การดำยั้ง วิธีหาปลาโดยการดำยั้งนั้นพรานปลาจะต้องมีร่างกายที่แข็งแรง อายุไม่เกิน 45 ปี มีความชำนาญในการดำน้ำเป็นทุนเดิมก่อนแล้วประกอบกับความชำนาญการใช้เครื่องมือและ ความแม่นยำ เนื่องจากต้องดำลงไปยิงปลาในน้ำที่มีการเคลื่อนไหวตลอดเวลาและหากพรานปลามีอายุมากขึ้นก็ไม่สามารถที่จะหาปลาโดยวิธีการดำยั้งได้อีก "พออายุมากขึ้นมันดำไม่ไหว น้ำมันเย็นอยู่ในน้ำนานๆ ก็จะเป็นตะคริว ให้พวกหนุ่มๆ เขาค้ำกัน"

ส่องตะเกียง การส่องตะเกียงหาปลานั้นพรานปลาจะต้องมีคู่หูซึ่ง อาจจะ เป็นพ่อ แม่หรือเพื่อนในการออกเรือแต่ละครั้งเนื่องจากจะต้องมีคนคอยช่วยพายเรือโดยจุดตะเกียงพายูไว้ในเรือแล้วพายเรือล่องไปตามลำน้ำผ่านวังปลา และโขดหินอย่างช้าๆ พอปลาเห็นแสงตะเกียงก็จะกระโดดเข้ามาในเรือปลาบางชนิดจะเข้ามาอยู่ใกล้ๆ เรือพรานปลาอีกคนหนึ่งก็จะใช้เหล็กแหลมที่เตรียมไปด้วยแทงปลาเหล่านั้นและนำขึ้นมาเก็บไว้รวมกับปลาที่กระโดดขึ้นมาเองในเรือ โดยแหลมนั้นมีสองขนาดแล้วแต่ ขนาดของปลา (ในยุคปัจจุบันเหล็กแหลมนั้นจะคิดแบบเตอรรีไปด้วย) เรือที่ใช้ส่องตะเกียงนั้นพรานปลาจะสร้างกาบเรือกว้างๆ ไว้สองข้างเรือทาดด้วยสีขาวเมื่อแสงไฟจากตะเกียงกระทบกับกระดานกาบเรือที่ฉาบด้วยสีขาวก็จะช่วยสะท้อนแสงให้ปลาได้เห็นแสงไฟชัดเจนขึ้น ปลา ก็จะออกมาเล่นกับแสงไฟมากขึ้นและกระโดดขึ้นมาอยู่บนกาบเรือที่พรานปลาสร้างไว้เพื่อรอดักอยู่ก่อนแล้ว

ตกจะคาด มีลักษณะคล้ายยวนเป็นอุปกรณ์ที่พรานปลาประดิษฐ์ขึ้นมาเอง โดยให้ดอกเส้นเล็กๆ ทำจากไม้ไผ่มัดเป็นกระจุกมีแหล่อมวงอีกรอบหนึ่งจากนั้นใช้เชือกลากหาสัตว์น้ำในท้องน้ำ

ฮุ้ม เป็นวิธีการหาปลาอีกรูปแบบหนึ่งของพรานปลาหาดผาชน โดยพราน-

ปลาจะสร้างตาข่ายไม้ไผ่ที่มีความสูงประมาณ 1 เมตรล้อมเป็นวงกว้าง 4-5 เมตรภายในอ้อมนั้น พรานปลาก็จะนำเศษกระดูกสัตว์ชนิดต่างๆ มากองรวมกับเศษไม้ใบไม้แห้ง ชาวบ้านเรียกว่า“ซีโซ” เป็นเหยื่อหรือแหล่งอาหารของปลาพอปลาเข้าไปหาอาหารในอ้อมพรานปลาก็จะเข้าไปจับเอาด้วยมือเปล่าหรือใช้สวิงตักหากเป็นปลาขนาดใหญ่ก็ใช้เครื่องมืออย่างอื่นช่วย อ้อมสร้างไว้เพื่อตักปลาทุกชนิด

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสัตว์น้ำมีมาก การเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วมทุกคนมีสิทธิ์เหนือทรัพยากรในท้องน้ำ การหาปลาเพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือน ไม่มีการจัดการ ไม่มีกฎเกณฑ์ อาศัยสำนึกเรื่องศีลธรรม บาปบุญ ความสัมพันธ์แบบจริงใจต่อเพื่อนบ้าน ไม่ต้องการให้ผู้อื่นมองตนว่าละโมภหรือเห็นแก่ตัว ผู้ใช้ทรัพยากรถือสิทธิตามธรรมชาติที่มุ่งเน้นการยังชีพ ผู้นำชุมชนมีบทบาทไม่มากนักในการควบคุมกำกับให้การใช้สิทธิเกิดความเป็นธรรม แต่สมาชิกในชุมชนเป็นผู้ควบคุมกำกับเอง เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของปลานั้นมีมาก ไม่พบว่ามีปัญหาความขัดแย้งพื้นที่หาปลาในยุคนี้ แม้จะมีคนจากภายนอกเข้ามาจับปลาในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก ปลาสามารถนำไปประกอบอาหารได้หลากหลายหากไม่สามารถกินหมดภายในมือหรือในวันนั้น ก็จะนำไปตากเป็นปลาแห้ง ทำปลาร้าปลาต้มเป็นการถนอมอาหารเพื่อเก็บไว้ในวันต่อไปหรือนำไปฝากญาติมิตรต่างบ้าน มีคนซื้อก็ขาย นำเงินที่ได้ไว้ใช้จ่ายสำหรับของที่จำเป็นในครอบครัว วิถีชีวิตอย่างนี้ชาวบ้านอยู่กันได้อย่างปกติสุข ไม่มีความเดือดร้อนเกี่ยวกับเศรษฐกิจครอบครัวอบอุ่นอยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตาช่วยกันทำมาหากิน “ปลาเยอะ คนจับปลาก็เยอะ แต่ปลายังคงมีให้จับได้เรื่อยๆ” คำยืนยันจากผู้เฒ่าผู้แก่

วิถีชีวิตของคนหาดผาขนเป็นสังคมชาวนา ที่มีความผูกพันอยู่กับท้องไร่ท้องนาของปลาและหาปลา เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบสูงคนในหมู่บ้านจึงนิยมปลูกข้าวไร่ส่วนคนที่พื้นที่ราบก็จะทำนา ว่างจากการทำนาปลูกผักและหาปลาพึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีพ ชีวิตความเป็นอยู่ในยุคตั้งถิ่นฐานจึงเป็นแบบพอกิน พอใช้ ไม่ลำบาก

4.8.2 ยุคกลาง (ช่วงปลาลดจำนวน พ.ศ.2500-2532)

1) สาเหตุการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ

ในช่วงกว่า 30 ปีที่ผ่านมา จังหวัดน่านได้มีการขยายสาธารณูปโภคไปสู่ท้องถิ่นห่างไกลโดยเฉพาะเขตที่ติดกับชายแดนทำให้มีการตัดไม้ ระเบิดหิน ระเบิดหน้าผาเพื่อนำมาก่อสร้างถนน สะพานและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่จะอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนในการเดินทางและเพื่อให้ทางราชการส่วนต่างๆ ได้เข้าไปทำงานช่วยเหลือชาวบ้าน รวมทั้งปราบปรามผู้ก่อการร้าย

คอมมิวนิสต์ ชาวบ้านหาดผาขนก็ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์นี้ด้วยโดยทางราชการได้เข้ามาช่วยเหลือพัฒนาให้เป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเองหรือที่เรียกว่าหมู่บ้าน อพป. เงินจากรัฐบาลบางส่วนนำมาจ้างชาวบ้านขุดบ่อน้ำโดยได้รับค่าจ้างวันละ 70 บาท สร้างความพอใจให้กับชาวบ้านมาก นอกจากนี้ทางราชการยังได้แนะนำให้ชาวบ้านทดลองปลูกข้าวโพดและปลูกถั่วเขียวในไร่ข้าวแทนการเกษตรแบบเดิม และชาวบ้านต่างก็ตอบรับการเปลี่ยนแปลง ผันเปลี่ยนตัวเองเข้ามาสู่ยุคของการทำเกษตรแผนใหม่ที่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอก เริ่มจากคนที่เคยขายของหมู่บ้านมีภูมิลำเนาจากต่างจังหวัดได้นำเอารถไถมารับจ้างไถนาในหมู่บ้านแทนการใช้ควายเพื่อความสะดวกและรวดเร็วประมาณ ปี พ.ศ. 2515-2516 จากนั้นปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงก็ถูกนำเข้ามาในแปลงข้าวโพดและแปลงถั่วเขียว หลังจากฤดูเก็บเกี่ยวข้าวไร่และทำนาของชาวบ้านเป็นประจำทุกๆ ปี วิธีการผลิตของชุมชนได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมีกินมีใช้ภายในครอบครัวเหลือแล้วจึงขายหรือแบ่งปันกันในบ้านใกล้เรือนเคียงมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ชาวบ้านเล่าว่าในระยะแรกก็ได้ผลผลิตต่อไร่สูงและราคาดีมีกำไร สามารถนำเงินไปจับจ่ายซื้อของตามที่ต้องการ มีทองใส่ขวดเพื่อนบ้านยามมีงานประเพณีต่างๆ ทำให้ชาวบ้านเพิ่มพื้นที่ในการเพาะปลูกมากขึ้นโดยคาดว่าจะทำให้มีผลผลิตมากขึ้นตามการเพิ่มของพื้นที่ ต่อมาไม่นานหลังจากที่ชาวบ้านได้ทำการเกษตรแบบใหม่ที่เป็นการปลูกพืชเพียงชนิดเดียวในแปลงเกษตรทำให้ต้องมีการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงในปริมาณที่มากขึ้นและมีราคาแพง ตรงข้ามกับผลผลิตที่ได้นับวันยิ่งราคาถูกทั้งยังถูกแมลงรบกวนมากขึ้นอีกทำให้ข้าวโพดและถั่วเขียวได้รับความเสียหาย ดินก็เสื่อมสภาพชาวบ้านได้ปลูกถั่วลิสงเพื่อฟื้นฟูสภาพของดินให้ดีขึ้นแต่ถั่วลิสงกลับขายไม่ได้ราคา ทำให้ชาวบ้านต้องหันมากู้เงินเพื่อนบ้านที่ผันตัวเองมาเป็นพ่อค้าขาย พ่อค้าปุ๋ยรวมทั้งเป็นคนกลางในการรับผลผลิตจากชาวบ้านไปจำหน่ายต่อในเมืองและต่อมาได้กลายเป็นนายทุนเงินกู้ประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านนำเงินที่กู้ได้ไปลงทุนปลูกข้าวโพดบ้างปลูกถั่วเขียวบ้างแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จยิ่งทำยิ่งจนเนื่องจากดินเริ่มเสื่อมไม่มีคุณภาพทำให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำขายก็ไม่ได้ราคาส่วนยาและปุ๋ยนั้นก็กลับมีราคาสูงขึ้นเรื่อยๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องประสบกับภาวะเป็นหนี้สินซึ่งชาวบ้านต่างก็แก้ปัญหากันเอาเองบ้างมีที่ดิน มีไร่ มีนาเหลืออยู่ก็ขายที่ขายนา บางรายที่ดินถูกเจ้าหนี้ยึดไปจำเป็นต้องมาเป็นลูกจ้าง รับจ้างไปวันๆ เพื่อหาเงินมาซื้อข้าวเลี้ยงสมาชิกในครอบครัวหรือไม่ก็เข้าป่าตัดไม้ขายเป็นอาชีพใหม่ของชุมชนหาดผาขน

“คนเมื่อนานไม่ได้คอยยากเท่าใด เพียงแต่หลงวัตถุไปมาก ชอบทอง ชอบซื้อรถเงินผ่อนเลยต้องดิ้นรนกันมาก เราต้องยืนด้วยขาตนเองได้ ต้องทำอะไรทำสวนแบบเดิมบ้าง คนที่นี่ลืมของเดิมหมดแล้วมัวแต่ไปอยู่กรุงเทพฯ กัน ลูกต้องเรียนหนังสือแต่มาทำสวนเงินไม่พอ ส่งลูก

เรียนหนังสือควรทำการเกษตรผสมผสานมีสวนและเลี้ยงสัตว์ด้วย” เป็นความคิดเห็นจากผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่ง

2) การจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านเริ่มเสื่อมโทรมกล่าวคือป่าไม้ถูกทำลาย เนื่องจากต้องการพื้นที่เพื่อทำการเกษตรและความต้องการเนื้อไม้ของตลาด ที่ดินทำกินของชาวบ้านหลายพันไร่ถูกเปลี่ยนมือไปเป็นของคนนอกโดยเฉพาะไร่บุรูดที่มีความต้องการใช้ที่ดินจำนวนมากเพื่อทำการปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง ส้ม องุ่นและมะเฟืองเถา การที่ชาวบ้านบางส่วนยอมขายที่ให้ไร่บุรูดด้วยความหวังว่าลูกหลานชาวบ้านหาดผาขนซึ่งไปทำงานที่เมืองใหญ่จะได้กลับมาทำงานที่ไร่บุรูดซึ่งคาดว่าจะจดทะเบียนเป็นบริษัท พื้นที่ริมแม่น้ำทั้งสองฝั่งเต็มไปด้วยสวนส้มสีทองผลไม้ประจำถิ่นแต่เป็นสวนส้มเดี่ยวๆ ที่เข้ามาแทนที่สวนดอนที่ปลูกพืชผักหลากหลายชนิดตามฤดูกาลและที่สำคัญไม่ต้องใช้ปุ๋ย ใช้ยาฆ่าแมลง ดังสวนส้มและสวนมะม่วงสวนทรัพยากรในท้องถิ่นแห่งนี้ต่างก็ได้รับอานิสงฆ์ผลพวงของการพัฒนาด้วยเช่นกัน มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการหาปลาในท้องถิ่นแห่งนี้ การนำระเบิดและแบตเตอรี่ที่ใช้ระเบิดหิน ระเบิดผามาใช้ระเบิดปลา และนำเอาแบตเตอรี่มาติดกับปลายหลิมชาวบ้านเรียกว่า “อีแรม” ใช้ช้อนปลา ทำให้การล่าปลาสะดวกขึ้นและได้ปริมาณมากขึ้น อุปกรณ์เหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นระเบิดหรือแบตเตอรี่สามารถหาซื้อได้ไม่ยาก และยังประหยัดเวลาไม่ต้องมาสร้างเครื่องมือหาปลาเอง หรืออาจดัดแปลงติดแบตเตอรี่เข้ากับเครื่องมือเดิม การนำหนังสติ๊กมาติดกับเหล็กแหลมใช้สำหรับดำยิง เป็นการพัฒนาเครื่องมือจับสัตว์น้ำให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “หากันทั้งวันทั้งคืนทุกหลังคาเรือน วันหนึ่งประมาณ 100 กิโล นิสัยของปลา ค่อนข้างทำให้หาง่าย ไม่กลัวคน”

การหาปลาจึงไม่ใช่เรื่องยากสำหรับคนยุคนี้ ขอเพียงใช้อุปกรณ์เหล่านี้เป็นก็เพียงพอที่จะหาปลาได้ที่ละมากๆ สามารถหาได้ตลอดเวลาทั้งกลางวันและกลางคืนปฏิบัติต่อเนื่องกันมาอย่างนี้ระยะหนึ่ง ปลาในท้องถิ่นเริ่มลดจำนวนลง ทำให้หาปลาและสัตว์น้ำชนิดอื่นๆ โดยเฉพาะกุ้งได้น้อยลง แต่หมื่นคนหาปลาก็ไม่ได้หยุดการระเบิดและช้อนด้วยไฟฟ้า ผู้เคยเห็นเหตุการณ์เล่าว่า ระเบิดปลากันทีละ 2-3 ลูกเสียงดังอีกทีกทั่วท้องน้ำหลังเสียงระเบิดซากปลาตายลอยขึ้นมาเป็นแพ มีปลาทุกขนาดและหลายชนิดซึ่งอยู่ในรัศมีของแรงระเบิด แต่ปลาที่ตายหรือบาดเจ็บเหล่านั้นคนที่ใช้ระเบิดก็ไม่อาจนำมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งหมดเนื่องจากขนาดเล็กเกินไปหรือไม่เป็นที่นิยมที่จะนำมาปรุงเป็นอาหาร จึงเลือกเก็บเฉพาะบางตัวที่เหลือปล่อยให้ลอยตายตามน้ำไป

การหาปลาในยุคนี้ คนนอกพื้นที่สามารถหาปลาได้พอๆ กับชาวบ้าน

หาดผาชน หากคนผู้นั้นสามารถใช้ระเบิดเป็น หรือไฟฟ้าช็อตปลาเป็น การหาปลาจึงมิได้จำกัด เฉพาะในหมู่พรานปลาหาดผาชนอีกต่อไป ประกอบกับความคิดของการเป็นเจ้าของทรัพยากรใน ท้องน้ำแห่งนี้ยิ่งเหมือนเดิมคือทุกคนมีสิทธิ์เข้ามาใช้โดยไม่มีหวงห้ามหรือกีดกันใดๆ ทั้งสิ้นและ พรานปลาบ้านหาดผาชนเองก็สามารถไปใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำในท้องน้ำอื่นๆ ได้เช่นกันแล้วแต่ ความสามารถในการหาของแต่ละคน ดังนั้น ทรัพยากรสัตว์น้ำจึงถูกใช้อย่างเสรีทำให้เกิดภาวะ ขาดแคลนสัตว์น้ำในท้องน้ำแห่งนี้จนปลาแทบสูญพันธุ์

3) การมีส่วนร่วมของประชาชนบ้านหาดผาชน ในการจัดการทรัพยากร สัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติในช่วงปี พ.ศ. 2500-2532

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนหาดผาชน จากการผลิตเพื่อกินภายใน ครอบครัวเหลือแล้วจึงขายหรือแบ่งปันเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงมาเป็นการผลิตเพื่อขายซึ่งต้องใช้ ต้นทุนในการผลิตสูงทั้งยาและปุ๋ยถูกนำมาใช้ในแปลงเกษตรอย่างเข้มข้นโดยมิได้คำนึงถึงผล กระทบที่ตามมา พื้นที่ข้าวไร่ถูกแทนที่ด้วยข้าวโพดล้มลุก ชาวบ้านเป็นหนี้สหกรณ์ และ ธนาคาร เพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เป็นหนี้ซึ่งเกิดจากการลงทุนปลูกข้าวโพดและถั่วเขียวซึ่งต้องลงทุน มาก ทั้งค่าเมล็ดพันธุ์และค่าไถเปิดหน้าดิน ประกอบกับภาวะฝนแล้งทำให้ผลผลิตไม่ดี ชาวบ้าน จำนวนหนึ่งจึงขายที่ดินให้ไร่เอกชน เพื่อนำเงินที่ได้มาปลดปล่อยหนี้สิน

ปุ๋ยและยาที่ใช้ถูกชะล้างลงสู่ลำห้วยและแม่น้ำนานเนื่องจากพื้นที่เพาะปลูก ทั้งหมดเป็นพื้นที่สูงทำให้มีการชะล้างสารเคมีในที่ใช้แปลงเกษตรลงสะสมในแหล่งน้ำธรรมชาติ และการนำเอาเครื่องมือและวิธีการจับปลาที่เป็นการทำลายปลาแบบล้างเผ่าพันธุ์เข้ามาใช้อีกทั้ง วิธีการล่าที่ไม่ให้ออกาสปลาได้พื้นตัวเพื่อขยายพันธุ์หรือเจริญเติบโตได้ทันเพราะเป็นการล่าทั้ง กลางวันและกลางคืนประกอบกับความเชื่อบางอย่างถูกละเลยกลายเป็นเรื่องซึ่งมลาย หลายอย่าง ล้วนแต่เป็นเหตุให้สัตว์น้ำในท้องแห่งนี้ลดลงทั้งชนิดและปริมาณ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการหมู่บ้านในสมัยผู้ใหญ่ผ่อง กำแก้ว ได้มาหารือและหาแนวทางเพื่อจัดการ ทรัพยากรสัตว์น้ำคงอยู่โดยได้ประกาศห้ามระเบิดปลาในน่านน้ำเขตบ้านผาชนทั้งหมด ห้ามช็อต ปลาและลากอวน อย่างไรก็ตามการคิด การค้นหาปัญหาและใช้มาตรการดังกล่าวจำกัดอยู่ เฉพาะในหมู่คณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน

การจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติบ้านหาดผาชนในยุคนี้ที่มี การจัดการภายในกลุ่มของคณะกรรมการหมู่บ้านจำนวน 5 คนได้ตั้งกติกา กฎของหมู่บ้านในการ ใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำร่วมกันตั้งแต่การกำหนดเขตห้ามลากอวนเขตหน้าวัดเดิมที่มีพื้นที่ประมาณ 300 เมตรและห้ามใช้ระเบิด ใช้ไฟฟ้าในเขตที่อยู่ในความรับผิดชอบของหมู่บ้านทั้งหมดแต่นอกเขต

หมู่บ้านยังสามารถที่จะใช้เครื่องมือดังกล่าวได้โดยไม่ถือว่าการละเมิดกฎของหมู่บ้าน นอกจากนี้ทางคณะกรรมการหมู่บ้านยังมีการจัดการสัตว์น้ำที่ไม่ตายตัวตามกฎหมายที่ได้ตั้งไว้หากแต่มีความยืดหยุ่นในการจัดการอยู่คือในแต่ละปีจะมีการนำกรู๊น หรือผ้าป่ามาทอดโดยคนนอกหมู่บ้านเป็นเจ้าของภาพหรือเป็นลูกหลานของชาวบ้านหาดผาขนที่ไปทำงานต่างจังหวัดได้ชักชวนเพื่อนๆ เข้ามาทำบุญในหมู่บ้านของตนเอง การเข้ามาเยี่ยมเยียนของทางราชการบางหน่วยงานทำให้ชาวบ้านหาดผาขนต้องเตรียมอาหารไว้เลี้ยงต้อนรับและอาหารที่เป็นที่นิยมหรือชื่นชอบของคนในหมู่บ้านและคนต่างถิ่นก็คือปลาจากลำน้ำหาดผาขน ดังนั้นคณะกรรมการจึงอนุญาตให้มีการนำระเบิดมาใช้ อีกเพื่อให้ได้ปลาเลี้ยงต้อนรับแขก จากคำพูดที่ว่า "เจ้านายมาแล้ว ต้องระเบิดปลาเลี้ยงเป็น" "กรู๊น ผ้าป่ามาหมู่บ้าน เราต้องเลี้ยงเป็น ระเบิดที่ลูก สองลูกก็ได้ปลาเลี้ยงแขกแล้ว" "กำหนดเขตกว้างกว่าปี 2540 ตั้งแต่ทางหาดถึงเขตใต้" "กฎไม่เคร่งถ้ามีผ้าป่ามากก็ระเบิดได้" การนำเอาระเบิดมาใช้ได้อีกมากน้อยในการใช้แต่ละครั้งขึ้นอยู่กับจำนวนและความถี่ของผู้มาเยือน

การฝ่าฝืนกฎ ระเบียบของคณะกรรมการหมู่บ้านที่ตั้งไว้เพื่อจัดการสัตว์น้ำในลำน้ำน่านที่มีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็ว นั้น การลงโทษมักเป็นแบบประนีประนอมมีการว่ากล่าวตักเตือนต่อผู้กระทำผิดก่อนและหากมีการทำผิดซ้ำก็จะมีปรับ โดยปรับเป็นเงินจำนวน 500 บาท แต่เท่าที่ผ่านมาก็สามารถจับผู้กระทำผิดได้และมีการปรับเป็นเงินในยุคนี้นี้ 3 ถึง 4 ครั้ง โดยมีผู้ถูกปรับไม่ซ้ำกัน กฎ กติกาที่ตั้งขึ้นในยุคนี้นี้ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นเพียงบอกเล่าด้วยคำพูดในที่ประชุมของหมู่บ้านเท่านั้น ดังนั้นจึงทำให้มีการลักลอบกระทำผิดกฎอยู่เรื่อยๆ เป็นการฝ่าฝืนหาปลาโดยใช้ระเบิด การซื้อตัดด้วยไฟฟ้า การลากอวนในเขตของหมู่บ้านหาดผาขน แต่ไม่ปรากฏการกระทำผิดโดยการใช้ยาและสารเคมีเบื่อปลาโดยคนในหมู่บ้าน

ผลการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ ณ บ้านหาดผาขน ในยุคนี้นี้ สัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติโดยเฉพาะปลาไม่สามารถกลับคืนมาด้วยความอุดมสมบูรณ์เหมือนในยุคตั้งถิ่นฐานอีก เนื่องจากการใช้ระเบิดในแต่ละครั้งนอกจากจะเร่งทำลายพันธุ์สัตว์น้ำให้หมดไปอย่างรวดเร็วแล้ว แรงระเบิดยังได้ทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำในท้องน้ำแห่งนี้ การขาดแคลนของสัตว์น้ำมีความรุนแรงมากในช่วงปี พ.ศ. 2517 ถึงปี พ.ศ. 2520 และในช่วงเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์ที่ชาวบ้านกล่าวถึงและคิดว่าเป็นสาเหตุร่วมของการลดลงของสัตว์น้ำคือ ในปี พ.ศ. 2517 เขื่อนสิริกิติ์ที่จังหวัดอุตรดิตถ์ได้สร้างเสร็จในช่วงนั้น ชาวบ้านหาดผาขนคิดว่าเขื่อนทำให้ปลาขนาดใหญ่ เช่นปลาชะป้างไม่สามารรถขึ้นมาวางไข่และขยายพันธุ์ในเขตต้นน้ำน่านได้จึงทำให้ปลาชะป้างและปลาเต้าได้หายไปจากลำน้ำน่านโดยเฉพาะในเขตของหมู่บ้านผาขนเองตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ส่วนอีกสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้ปลาในลำน้ำน่านได้ลดลงอย่างรวดเร็ว นั้นมีการนำเอา

สารเคมีที่เป็นยาฆ่าแมลงใช้ในไร่ฝ้ายมาเททิ้งลงแม่น้ำผ่านบริเวณที่อยู่เหนือเขตของหมู่บ้านขึ้นไป ชาวบ้านเล่าว่า ปลาที่ถูกยาเมื่อตายเป็นแพลอยเต็มท้องน้ำไปหมดและชาวบ้านหาผาชนต่างพากันไปเก็บปลาที่ตายแต่ก็ไม่สามารถใช้ประโยชน์ใดๆ จากปลาได้เพราะปลามีกลิ่นเหม็นของยาฆ่าแมลงติดอยู่ทำให้ชาวบ้านไม่กล้ากิน

ผู้นำชุมชนเป็นคนตั้งกฎ และ กำหนดเขตเป็นพื้นที่หวงห้าม จำกัดวิธีการหาปลาไว้เพียง 4 วิธี คือ ห้ามใช้ระเบิด ไฟฟ้า ยาเบื่อปลา และลากอวน โดยมีขอบเขตตั้งแต่หัวน้ำถึงท้ายน้ำของหมู่บ้านซึ่งมีระยะทางที่ยาวถึง 3,200 เมตร หากไม่ใช้วิธีการทั้ง 4 อย่างดังกล่าวก็สามารถจะหาปลาโดยวิธีอื่นๆ ได้ในบริเวณเขตของหมู่บ้าน ประกอบกับคนควบคุมดูแลให้ปฏิบัติตามนั้นก็จำกัดเฉพาะคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งมีจำนวนเพียง 5 คนซึ่งไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง เขตอนุรักษ์ก็กว้างใหญ่เกินกำลังผู้ดูแล ปลัดอำเภอและประมงอำเภอก็สนับสนุนความคิดในการอนุรักษ์โดยนำพันธุ์ปลายี่สกและปลาตะเพียนประมาณ 10,000 ตัวมาทางรถจักรยานยนต์ผ่านเส้นทางอันลำบากมาปล่อยเพื่อลดกระแสการต่อต้านจากชาวบ้านผู้ไม่เห็นด้วยกับการออกกฎและกันแนวเขตอนุรักษ์ ชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วม กฎที่ตราไว้ก็ไม่ได้ทำเป็นป้ายประกาศให้รับรู้ในวงกว้าง ทำให้มีการละเมิดกฎกติกาอยู่บ่อยครั้ง ผู้ให้ข้อมูลเล่าว่า "กฎไม่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ไม่จับอย่างจริงจัง คนเลยอ้างว่าไม่รู้ว่ามีกฎ เพราะไม่มีป้ายบอก" ประกอบกับการอนุโลมในการใช้ระเบิดเพื่อนำปลามาเลี้ยงแขกต่างบ้านในงานบุญแต่ละครั้ง ชนิดที่เล่ากันว่า "ผ้าป่ามาคณะหนึ่งก็ระเบิดหาปลา เขตก็ตั้งแต่หัวบ้านถึงท้ายบ้าน ลากนั่งตั้งแต่ได้สะพานถึงหางหาด" การปฏิบัติดังกล่าวได้สร้างความเสียหายแก่สัตว์น้ำและท้องน้ำที่เต็มไปด้วยวังปลาและหาดอย่างมาก มายมหาศาลจนธรรมชาติไม่สามารถฟื้นตัวได้ทัน จำนวนคนในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาก็เพิ่มขึ้นตามไปด้วย แต่ปลาในท้องน้ำไม่สามารถผลิตขึ้นทันกับความต้องการที่มากเกินความจำเป็นและใช้เครื่องมืออย่างผิดวิธีที่ตัดวงจรชีวิตของสัตว์น้ำทำให้โอกาสในการขยายพันธุ์น้อยลง สัตว์น้ำต่างๆ ในท้องน้ำต่างลดจำนวนลงทำให้การหาปลาได้น้อยลง คนต้องขยายเวลาในการหาปลาเพิ่มขึ้นตั้งแต่การหาทั้งกลางวันและกลางคืน หาทุกๆ วันจนความเชื่อบางอย่างถูกละเลย เช่น การหาปลาในวันพระ เนื่องจากปลาเป็นอาหารหลักของคนในหมู่บ้านมาแต่โบราณการขาดแคลนปลาในท้องน้ำย่อมนำความเดือดร้อนมาสู่ชุมชนโดยเฉพาะคนที่หากินทางน้ำสร้างความปวดร้าวแก่หมู่พรานปลารุ่นเก่าที่ได้แต่เฝ้าดูลูกหลานและคนหาปลาต่างบ้านที่ไม่ต้องอาศัยเวลา และการเรียนรู้ภูมิปัญญาการหาปลา แต่ก็สามารถหาปลามากินได้โดยการใช้ระเบิดและใช้ไฟฟ้าช็อต เป็นการกระทำที่ปราศจากความห่วงหาผูกพันกับสายน้ำ ดังเช่นบรรพบุรุษ และความเจ็บปวดของพรานปลารุ่นเก่าถูกต้องตอกย้ำเมื่อพรานปลาต้องมาซื้อปลาจาก

ตลาดกิน ซึ่งเป็นปลาเลี้ยงหรือปลาจากต่างจังหวัด ดังคำบอกเล่า “ปลาหมด ไม่มีกิน คนหากินทางน้ำต้องไปซื้อ ปลาใต้ จากกาดมากินแทน”

4) อุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลายุคกลาง (ช่วงปลาลดจำนวน พ.ศ. 2500-2532)

ในยุคนี้มีการนำเทคโนโลยีจากภายนอกเข้ามาประยุกต์ใช้ทำให้มีเครื่องมือชนิดใหม่ๆ สำหรับจับสัตว์น้ำ เช่น ตาข่าย ปั่นแหลมเป็นเครื่องมือที่ใช้ยิงสัตว์น้ำมีหนังสติ๊กเป็นส่วนประกอบของอุปกรณ์ เครื่องมือหรือวิธีการบางอย่างก็มีอำนาจการทำลายล้างสูง เช่น ระเบิดยาเบื่อ และหลินซึ่งตรงปลายจะติดเบตเตอร์สำหรับช้อนปลา การหาปลาแบบล้างเผ่าพันธุ์นำมาสู่ภาวะวิกฤติของท้องน้ำในช่วง พ.ศ. 2500-2532 สำหรับอุปกรณ์และวิธีการหาปลาดังยุคตั้งถิ่นฐานยังมีอยู่ทุกวิธีทุกชนิดแต่มีการใช้อุปกรณ์และวิธีการเหล่านั้นน้อยลงในยุคกลางนี้เนื่องจากคนหาปลาหันมานิยมใช้เครื่องมือและวิธีการสมัยใหม่ที่สะดวกรวดเร็วกว่า อีกประการหนึ่งปลาบางชนิดเริ่มหายไปจากสายน้ำนานราวๆ ปี พ.ศ. 2517 เป็นต้นมา ดังนั้นการใช้เครื่องมือสำหรับปลาชนิดนั้นก็ลดลงตามไปด้วย

การที่หมู่บ้านซึ่งอยู่เหนือน้ำเตาฆ่าแมลงที่ใช้ในไร่ฝ้าย ทิ้งลงแม่น้ำนาน โดยไม่รู้เท่าถึงการ ทำให้ปลาจำนวนมากตายลอยเป็นแพนานเกือบเดือน และยังทำให้ปลาทั้งลำน้ำนานบริเวณที่มีสารเคมีตกค้างอยู่ได้รับผลกระทบไปด้วยก่อความเสียหายให้แก่ระบบนิเวศท้องน้ำอย่างมาก ชาวบ้านซึ่งยังจำเหตุการณ์ครั้งนั้นได้เล่าว่า “ปลาเต๊ะ (ปลาเทโพ) ตัวเท่าขาลอยเน่าเต็มท้องน้ำไปหมด” ต้องใช้เวลานานเกือบปีปลาจึงปรากฏให้เห็นอีกครั้ง เหตุการณ์ที่ปลาในลำน้ำจำนวนมากตายจากยาฆ่าแมลง ทำให้ชุมชนหาดผาขนได้เข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งถึงการเป็นคนสายน้ำเดียวกันว่าการกระทำของคนหมู่บ้านหนึ่งที่อยู่ต้นน้ำย่อมมีผลต่อคนอีกหมู่บ้านหนึ่งซึ่งอยู่ท้ายน้ำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในช่วงปี พ.ศ. 2516 – 2517 ชาวบ้านได้รับการส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ เพื่อขายที่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีภายนอกทั้งรถไถ ปุ๋ยเคมี ยาและสารเคมีต่างๆ ที่มีราคาแพงทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นแต่ผลผลิตที่ผลิตได้กลับราคาถูกเกิดภาวะขาดทุนชาวบ้านจึงมีหนี้สินตามมาเป็นทั้งลูกหนี้ของรัฐและนายทุน สูญเสียการพึ่งตนเอง ไม่มีอำนาจต่อรองเรื่องราคามลพิษจนชาวบ้านหลายคนแบกรับภาระหนี้สินไม่ไหวต้องขายที่ดิน หลังปีพ.ศ. 2530 การสูญเสียที่ดินได้เพิ่มขึ้นพร้อมๆ กับการลดลงของไร่ข้าวจนเหลืออยู่เพียง 5 ไร่ที่ยังคงทำนาอยู่ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าและปลาถูกนำไปใช้เพิ่มขึ้นจนไม่สามารถรองรับกับความต้องการของมนุษย์ได้ทัน การหาสัตว์น้ำไม่ต้องลงทุน หรือใช้ทุนน้อยมากขอเพียงมีแรงงานและเวลาเท่านั้น ดังนั้นสัตว์น้ำในท้อง

น้ำจึงเป็นทั้งอาหารในครอบครัวและเพื่อขาย มีการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ทันสมัย และมีประเภท เช่น ระเบิด ไฟฟ้า ยาฆ่าแมลงที่เข้ามาพร้อมกับการเกษตรแผนใหม่ ทำให้สัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็ว ปลาที่มีจำนวนไม่พอสำหรับคนในหมู่บ้านอีกต่อไปต้องซื้อหาจากตลาด ชาวบ้านกล่าวว่า “ปลาเกือบไม่มีกินอีกแล้ว อยากรว่าแต่นำไปขายเลย” พรานปลาบางคนได้เลิกประกอบอาชีพประมงลง เครื่องมือหลายชนิดที่เคยใช้เป็นอุปกรณ์ในการจับปลาเพื่อเลี้ยงชีวิตต้องสิ้นสุดการใช้งานลงเช่นกัน บางชนิดถูกแขวนเก็บไว้ที่บ้านเพราะไม่สามารถนำมาใช้ได้อีก สมาชิกในครอบครัวต้องแยกย้ายกันไปหางานทำ ลูกๆ ต้องห่างไกลพ่อแม่เพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว

ความหายนะที่เกิดขึ้นจากน้ำมือของคนในหมู่บ้าน ที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์นำเอาเครื่องมือแบบล้างเผ่าพันธุ์สัตว์น้ำเข้ามาใช้ เพื่อตอบสนองความสะดวกสบายของตนเอง สำนึกเพื่อส่วนรวมลดลงจนเป็นเรื่องของความเห็นแก่ตัว

4.8.3 ยุคของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (พ.ศ. 2533-2540)

1) การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

ในภาวะที่สังคมชาวตากำลังล่มสลายอยู่ท่ามกลางการสูญเสียที่ดิน และสูญเสียการพึ่งตนเอง ขาดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ชาวบ้านส่วนหนึ่งออกไปหางานทำต่างถิ่น ส่วนที่เหลือเข้าไปเป็นลูกจ้างในไร่ของเอกชนที่ให้ค่าแรงวันละ 65 บาท ระยะเวลาชาวบ้านพอใจในค่าจ้างเพราะคิดว่าเป็นรายได้ที่มั่นคงเนื่องจากมีการจ้างตลอดทั้งปี ทำมากระยะหนึ่งค่าจ้างที่ได้ไม่พอใช้สำหรับครอบครัว ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงไปทำงานในตัวเมืองน่านเข้าไป-เย็นกลับได้ค่าแรงวันละร้อยละห้าของค่าจ้างในไร่เอกชนประมาณ 20 คน วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนไป กรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของคนภายนอกและนายทุน ส่วนชาวบ้านผันตัวเองจากการหาเลี้ยงชีพโดยอิสระมาเป็นลูกจ้าง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2533 มีคนกลุ่มหนึ่งนำโดยผู้ใหญ่บ้าน ได้พยายามทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและแสวงหาทางเลือกให้กับชุมชนโดยชุมชนเองมิได้อยู่นิ่งเฉยหรือเป็นฝ่ายรอรับผลกระทบจากภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้ามคนกลุ่มนี้ได้สะท้อนสำนึกของชุมชนที่พยายามต่อสู้ดิ้นรนแสวงหาทางออกท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยเสาะหารูปแบบและแนวทางในการจัดการปัญหาของชุมชน ทางเลือกหนึ่งที่ผู้นำกลุ่มนี้ได้เลือกเพื่อแก้ไขปัญหาระยะยาวคือการขาดแคลนอาหารซึ่งเป็นปัญหาหลักของสังคมชาวตาก การอยู่รอดของผู้อ่อนแอต้องรวมกลุ่มกันเพื่อผนึกกำลังต่อสู้กับปัญหา ทางเลือกที่คนกลุ่มนี้เห็นว่าชาวบ้านมีศักยภาพในการจัดการและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนเป็นการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาแก้ปัญหาระยะยาวของท้องถิ่นเอง นั่นคือ การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในแหล่งน้ำ

ธรรมชาติโดยชุมชน มีการห้ามค้ายิงในเขตเดิมของยุคกลางคือบริเวณหน้าวัดเก่าใต้สะพานแขวนของหมู่บ้าน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่หมู่บ้านหาดผาชนได้ก่อตัว และมีการดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง หรือหมู่บ้าน อพป. เมื่อ พ.ศ. 2533 ซึ่งเป็นปีเดียวกับการเริ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน ในปีเดียวกันหมู่บ้านนี้ชนะเลิศการประกวดหมู่บ้าน อพป.ดีเด่น 3 รางวัลคือระดับหมู่บ้าน ระดับจังหวัดและระดับภาค เงื่อนไขหนึ่งของการได้คะแนนคือมีแหล่งน้ำการเกษตร ยุ้งข้าว เลี้ยงปลาในหมู่บ้าน จึงได้ทำการเลี้ยงปลาในกระชัง 3 จุด ซึ่งเอาแบบอย่างมาจากจังหวัดสุโขทัย แต่เนื่องจากชาวบ้านไม่คุ้นเคยการเลี้ยงปลาในกระชังจึงได้เลิกไปปลายปี พ.ศ. 2534

ระบบการทำงานในหมู่บ้านจะแบ่งออกเป็น 5 คุ่ม เพื่อหมุนเวียนกันไปทำงานส่วนรวม ในแต่ละคุ่มจะมีการแข่งขันกันทำงาน ดังนั้นการการแบ่งเป็นคุ่มมีข้อดีคือ ได้ผลัดเปลี่ยนกันไปช่วยงานโดยไม่จำเป็นต้องออกไปทำงานทุกครั้งทำให้มีเวลาในการทำมาหากินของตนเอง ส่วนข้อเสียนั้นมีการกลั่นแกล้งกันระหว่างคุ่มต่างๆ เนื่องจากกลัวว่าคุ่มอื่นจะมีผลงานดีกว่าคุ่มของตนเอง อย่างไรก็ตามหากมีงานบุญเช่นงานบวช งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีการช่วยเหลือกันด้วยแรงงาน หรือการ “เอามือ” ยังคงมีอยู่ สำหรับงานศพของสมาชิกในหมู่บ้านชาวบ้านทุกคนจะเข้าไปช่วยงานโดยไม่ต้องรูดคำเชิญจากเจ้าภาพ หากใครไม่มาช่วยงานก็จะถูกเพื่อนบ้านนินทา และหากบ้านนั้นมียานขึ้นมาบ้างก็จะไม่ได้รับความช่วยเหลือ หรือ “ตอบมือ” จากสมาชิกในหมู่บ้าน

พระธรรมทูตจากวัดในเมืองน่านได้นำวิถีทัศน์เกี่ยวกับการอนุรักษ์สัตว์น้ำวัดดอนแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดน่านมาให้คนในหมู่บ้านได้ดูเพื่อปลุกกระแสการอนุรักษ์ ในตอนนั้นความคิดอนุรักษ์ยังไม่มีผู้ใดริเริ่ม ผู้นำคนหนึ่งกล่าวว่า ไม่อยากทำเพราะกลัวชาวบ้านวิพากษ์วิจารณ์ หรือต่อต้าน ไม่อยากมีปัญหาเกี่ยวกับลูกบ้าน แต่ความคิดของผู้นำที่จะปลุกกระแสการอนุรักษ์ยังมีอยู่ จากการสังเกตว่าชาวบ้านนิยมจับนกปลาเลียขี้ ผู้ใหญ่บ้านได้ลองพูดคุยถึงเรื่องบาปกรรมที่จับสัตว์มาขังไว้ ปรากฏว่าชาวบ้านได้ปล่อยนกและเลิกเลี้ยงนกในเวลาต่อมาทำให้ผู้ใหญ่บ้านได้นำความคิดความเชื่อเรื่องบาปบุญมาใช้ในการอนุรักษ์ปลาของหมู่บ้าน จึงได้จัดประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อชี้แจงการอนุรักษ์ปลาให้กรรมการได้รับรู้และให้คณะกรรมการนัดประชุมชาวบ้านวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2536 ผู้ใหญ่บ้านได้พูดถึงเหตุผลในการคิดที่จะอนุรักษ์ว่าหากชาวบ้านจับปลากินทุกวันโดยที่ปลาไม่มีโอกาสวางไข่หรือสืบพันธุ์จะทำให้ปลาสูญพันธุ์ จึงขอมติให้กันที่บริเวณหน้าหมู่บ้านไว้ช่วงหนึ่งเพื่อให้ปลาขยายพันธุ์กันที่นี้และชาวบ้านเองก็จะมี

ปลาไว้กินตลอดปี ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยจึงเริ่มดำเนินการอนุรักษ์ตามเสียงส่วนใหญ่ที่ให้การสนับสนุนความคิดของผู้นำในการประชุมครั้งนั้น

2) กระบวนการอนุรักษ์สัตว์น้ำชุมชนบ้านหาดผาชน

รูปธรรมของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่หาดผาชน เริ่มจากมีผู้นำหัวก้าวหน้า จุดประกายความคิดให้ชุมชนเห็นปัญหาของชุมชน และชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่ว่า สามารถจัดการแก้ปัญหาของชุมชนได้เองโดยการประยุกต์ภูมิปัญญาที่สั่งสมมาแต่เดิม ได้แก่ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับชนิด นิสัยของสัตว์น้ำ ความสามารถและวิธีการจับสัตว์น้ำ ประเพณีศรัทธาความเชื่อ ระบบนิเวศของท้องถิ่น มาผนวกกับความรู้ใหม่ที่เกิดจากการเรียนรู้ ผ่านสื่อ ผ่านนักพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน และจากการรับรู้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเวทีต่างๆ ทำให้เกิดการแสวงหาความร่วมมือภายนอกชุมชนซึ่งมีใ้การรอรับความช่วยเหลือฝ่ายเดียว แต่เป็นความร่วมมือในลักษณะของผู้มีอุดมการณ์ร่วมกัน จนกลายเป็นพลังทางปัญญานำไปสู่การแก้ปัญหาเรื่องสัตว์น้ำและสิ่งแวดล้อมในชุมชน การจะได้มาซึ่งความศรัทธาความเชื่อมั่นในผู้นำนั้น ชาวบ้านกล่าวว่าผู้นำดังกล่าวมีความเด็ดเดี่ยว อดทนอย่างมาก เนื่องจากในระยะเริ่มต้นของการอนุรักษ์ผู้นำมีอยู่ 7-8 คน ได้เผชิญหน้ากับกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยจำนวน 20 กว่าคนในบรรยากาศที่เคร่งเครียด เป็นการแสดงความมุ่งมั่นของผู้นำในการนำความคิดของการอนุรักษ์มาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนแห่งนี้ อย่างแท้จริง นอกจากความมานะอดทน แล้วความซื่อสัตย์ เสียสละ มีคุณธรรม ตั้งใจทำงานและการให้เกียรติซึ่งกันและกัน เป็นคุณสมบัติของผู้นำกลุ่มอนุรักษ์สัตว์น้ำที่ชุมชนบ้านหาดผาชนให้การยอมรับ การนำประเด็นการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำเข้าสู่การประชุมสภาตำบลเป็นจุดที่สามารถนำไปเชื่อมโยงกับองค์กรท้องถิ่นที่รัฐสนับสนุน มีความมั่นคง และมีบทบาทมากขึ้นทุกที ทำให้กิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติถูกนำไปผูกโยงกับสถาบันที่เข้มแข็งและมั่นคง เป็นการรับประกันความต่อเนื่องยั่งยืน

การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ จากการที่ผู้นำชุมชนทาบตามผู้ซึ่งไม่มีภาระ เรื่องการหาเลี้ยงชีพ ไม่ต้องไปรับจ้าง มีความคิดในการพัฒนา สมาชิกในชุมชนเห็นฝีมือ ถึงขนาดไปร้องขอถึงบ้านให้มาเป็นกรรมการและเพื่อยืนยันก็ให้ลงนามเพื่อแสดงความเสียสละเป็นกรรมการรวบรวมเป็นกลุ่มของคณะกรรมการเพื่อดูแลปลาเริ่มจากจำนวน 8 คน ต่อมามีการรวมคณะกรรมการผู้ดูแลป่าชุมชน เนื่องจากการดูแลป่าไม่มีรายได้ แต่การดูแลเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำมีรายได้จากการขายอาหารปลา จึงมีคณะกรรมการอย่างเป็นทางการจำนวน 13 คนที่ได้รับเสียงสนับสนุนส่วนใหญ่จากการประชุมของชาวบ้าน ปัจจุบันมีคณะกรรมการจำนวน 35 คน เป็นคณะกรรมการที่อาสาเข้ามาเองเนื่องจากไม่มีผลประโยชน์ใดๆ ตอบแทน กรรมการทุกคนที่เข้ามา

ทำงานให้กับการอนุรักษ์เข้ามาด้วยใจและจริงใจ มีความเสียสละและไม่จำกัดอายุ เพศ เป็นสมาชิกการอนุรักษ์ ทั้ง 115 ครอบครัวและเป็นคณะกรรมการชุดเดียวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนและการอนุรักษ์นก คณะกรรมการจะมีการประชุมกันทุกสิ้นเดือน มีรายงานค่าใช้จ่ายที่เกิดจากการดำเนินงานของกลุ่มอนุรักษ์ทุกเดือน โดยมีวัตถุประสงค์ในการอนุรักษ์สัตว์น้ำเพื่อให้ชาวบ้านมีปลากินตลอดปี และเป็นการอนุรักษ์แม่น้ำด้วย เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อว่าหากมีปลามากแสดงว่าน้ำในแม่น้ำสะอาด หากปลาหายไปจากลำน้ำแสดงว่าแม่น้ำสกปรกหรือเน่าเสีย เพราะปลาจะกินจอกแหน ตะไคร่น้ำและสาหร่ายที่อยู่ในน้ำทำให้น้ำสะอาด และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติยังทำให้เป็นจุดเด่น เป็นที่สนใจของหมู่บ้านอื่นซึ่งเคยมองข้ามความสำคัญของหมู่บ้านหาดผาขนซึ่งอยู่ห่างไกลการคมนาคม

การกำหนดเขตอนุรักษ์ ใน พ.ศ. 2536 กรรมการอนุรักษ์กำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในลำน้ำ่านช่วงที่ไหลผ่านหมู่บ้านเป็นระยะทางยาว 300 เมตร โดยซึ่งเขือกข้ามลำน้ำและติดตรงเป็นการกำหนดแนวเขตทางด้านสังคม ต่อมาใน พ.ศ. 2539 ปริมาณปลาเพิ่มขึ้นทางกรรมการฯ ได้ขอความคิดเห็นจากสมาชิกหมู่บ้านได้ตกลงร่วมกันขยายแนวเขตอนุรักษ์เป็น 700 เมตร และในปี พ.ศ. 2540 กรรมการอนุรักษ์ฯ ได้ปรับปรุงกฎระเบียบโดยห้ามหาปลาในระยะ 10 เมตรนอกแนวเขตอนุรักษ์ฯ ซึ่งซึ่งเขือกข้ามลำน้ำไว้เป็นเครื่องหมาย

กำหนดกฎของกลุ่มโดยการบอกกล่าวในที่ประชุมของหมู่บ้าน และติดป้ายประกาศตามสถานที่ต่างๆ บริเวณหมู่บ้านที่สามารถเห็นได้ชัดเจน ห้ามใช้กระแสไฟฟ้าช็อต วัตถุระเบิดรวมทั้งยาและสารเคมีต่างๆ ในเขตน่านน้ำของหมู่บ้าน ส่วนในเขตอนุรักษ์มิให้เข้าไปทำกิจกรรมหาปลาใดๆ โดยเด็ดขาด หากเป็นนอกเขตอนุรักษ์สามารถหาปลาได้โดยใช้เครื่องมือตามที่กลุ่มกำหนดไว้หากใครฝ่าฝืนกฎจะถูกปรับเป็นเงินครั้งละ 500-1,000 บาท ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 ทางคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ได้มีมติเพิ่มค่าปรับ เป็น 1,000 ถึง 5,000 บาท และเพิ่มเป็น 5,000-10,000 บาท และหากผู้ละเมิดกระทำความผิดซ้ำ หรือเป็นความผิดที่ร้ายแรงเช่น การระเบิดปลา การช็อต และการใช้สารเคมี จะส่งไปดำเนินคดีตามกฎหมายของกรมประมงด้วย ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดได้ให้ความเห็นตรงกัน เกี่ยวกับการขึ้นค่าปรับผู้ละเมิดกฎดังนี้ "การปรับถ้าเงินจำนวนน้อยคนทำผิดมันไม่กลัวหรอก ขายปลาได้เงินมากกว่าค่าปรับเสียอีก" "ถ้าเงินน้อยจะทำให้คนทำผิดเพราะสามารถจ่ายเป็นเงินได้" หลังจากได้ถวายเป็นพระราชกุศลแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทางสำนักงานประมงจังหวัดได้เสนอให้เปลี่ยนแปลงค่าปรับสำหรับผู้กระทำผิดเป็นจำนวน 5,000-100,000 บาท (ห้าพันถึงหนึ่งแสนบาทถ้วน) และมีโทษจำคุกอีกหกเดือน ผู้ที่ให้เบาะแสจะได้ส่วนแบ่งจำนวน 1,000 บาท และหากผู้ให้เบาะแสและร่วมนำจับด้วยจะแบ่งค่าปรับให้จำนวนครึ่งหนึ่ง

ส่วนจำนวนเงินที่เหลือนำเข้ากลุ่มอนุรักษ์เพื่อใช้ดำเนินการงานที่เกี่ยวกับกิจกรรมของกลุ่ม เนื่อง จากหมู่บ้านหาดผาชนเป็นชุมชนขนาดเล็กและสมาชิกเป็นเครือญาติกัน ดังนั้นหากสมาชิกในชุมชนพบเห็นผู้กระทำผิดที่เป็นคนในหมู่บ้านเดียวกันจะไม่กล้าจับแต่ใช้วิธีแจ้งให้กับผู้ใหญ่บ้านทราบ ด้วยเหตุผลที่ว่า “ชาวบ้านเห็นแล้วต้องทำเฉยกลัวคนทำผิดจะอาฆาต ไม่เห็นแก่เงินนำจับแต่ก็ไม่เห็นด้วยที่คนมาลักลอบจับปลาในเขต” หรือการข่มขู่ ผู้รู้เห็นการกระทำผิด “ผู้ใหญ่ที่ฝ่าฝืนกฎจะห้ามเด็กไม่ให้บอกใครกลัวเขาอาฆาต” หรือจากความกลัวการถูกฟ้องร้าย เช่น “ชาวบ้านไม่กล้าจับคนทำผิดกลัวถูกฟ้องร้ายจะบอกผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ช่วยฯ เพราะเขาได้เงินเดือน บอกได้แต่ห้ามเอ่ยชื่อ” อย่างไรก็ตาม ความเข้มแข็งเด็ดขาดของคณะกรรมการอนุรักษ์ทำให้มีการนำผู้กระทำผิดมาปรับ ตั้งแต่ดำเนินการอนุรักษ์มามีการลงโทษปรับ เพียงหนึ่งราย แต่เป็นการกระทำผิดซ้ำแล้วซ้ำอีกทั้งๆ ที่มีการตักเตือนหลายครั้งเป็นเงิน 5,000 บาท จึงไม่มีผู้ใดกล้าละเมิดกฎของคณะกรรมการอนุรักษ์อีก

หลักในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำที่สำคัญคือ ให้โอกาสปลาได้ขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยมนุษย์ไม่เบียดเบียน ทำให้ปลาเพิ่มจำนวนมากขึ้น “ปลานี้เป็นไปตามธรรมชาติของมันเอง มันขยายพันธุ์ของมันเองไม่มีการนำปลามาปล่อยที่มีปลาหลายชนิดมากแต่ที่มากคือปลาปัก ปลาเหียว (ปลาสังฆวาส) ปลาบอก (ปลาบอกร้อย) แรกๆ ยังไม่มีปลาจะมีมากประมาณ 2 ปี คือประมาณปี 2538” ชาวบ้านเปรียบเปรยว่าปลาบางตัวที่มีกรรมจะตกเป็นอาหารของมนุษย์ เพราะท้องเที่ยวไกลพันแนวเขตอนุรักษ์ “ถ้าปลาออกแอ่ว ออกจากแดนมาแอ่วถึงแนวเขาจะได้กิน” แนวคิดของการให้โอกาสธรรมชาติในการฟื้นตัวโดยไม่เอาเปรียบธรรมชาติได้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม ณ ชุมชนหาดผาชนและแนวคิดดังกล่าวยังเกิดขึ้น ณ ที่อื่นๆ ที่มีความเข้าใจความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยเฉพาะชุมชนที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรสัตว์น้ำในการดำรงชีพ ดังเช่น พรานปลาบ้านห้วยเหว อำเภอโขงเจียม และพรานปลาบ้านห้วยไฮ อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี” เราต้องไม่เอาเปรียบธรรมชาติ แม่น้ำนั้นมีชีวิตจิตใจ ปลาในแม่น้ำคือเพื่อนร่วมโลก เราจะกินมันแต่พออิ่ม ตัวไหนไม่กินเราจะปล่อยไป เราจะรักษาเผ่าพันธุ์ของพวกมันเหมือนที่รักษาเผ่าพันธุ์ของเรา” “เวลาพอจับปลา เราจะต่อสู้กับมันอย่างยุติธรรม ตัวไหนโง่กว่าเราก็เป็นอาหารของเราตัวไหนฉลาดมันก็รอดไป ชาวประมงทุกคนถือความซื่อสัตย์ไม่ละโมภโลกมากและไม่เอาเปรียบผู้อื่น คือพรที่คุ้มครองพวกเรา เช่น เราจะไม่ระเบิดปลา ไม่ทำลายที่อยู่อาศัยของปลา เกาะแก่งต่างๆ ไม่ทำให้น้ำเสีย ถ้าเรากินปลาเพื่อความอยู่รอดไม่ใช่ความละโมภ เราจะไม่มีปลาหลายหลากพันธุ์ที่เป็นอาหารอันโอชะของมนุษย์ไปตลอดกาล” (นุชิตา สังข์แก้ว, 2540; 43) นอกจากนี้ การประสานงานกับหน่วยงานภายนอกทำให้กิจกรรมการอนุรักษ์ในหมู่บ้านนี้เป็นที่รับรู้

วันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2537 ผู้ใหญ่บ้านได้นำเรื่อง การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำเข้าประชุมสภาตำบล ออกกฎ ระเบียบเพิ่มเติมหากใครฝ่าฝืนกฎจะถูกปรับเป็นเงินครั้งละ 1,000 บาท และได้นำเสนอต่อไปที่ประมงอำเภอเมืองน่าน หลังจากนั้นประมงอำเภอได้เข้ามาดูการอนุรักษ์ในพื้นที่ว่ามี การกำหนดอนุรักษ์เป็นอย่างไร และรับคำกับกลุ่มอนุรักษ์ว่าจะนำเสนอต่อประมงจังหวัด ทางประมง จังหวัดน่านทราบว่าในหมู่บ้านมีการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำได้เชิญผู้ใหญ่บ้านเข้าพบเพื่อขึ้นทะเบียน เป็นพื้นที่อนุรักษ์สัตว์น้ำ และได้สนับสนุนอาหารปลา 2 กระสอบ และในปี พ.ศ. 2538 ผู้ใหญ่บ้าน ได้ขอความช่วยเหลือจากกลุ่มฮักเมืองน่าน กลุ่มฮักเมืองน่านได้สนับสนุนเงินจำนวน 5,000 บาท ทางกลุ่มได้นำเงินที่ได้รับสนับสนุนไปสร้างศาลากลางแม่น้ำและเป็นทุนค่าอาหารปลา ปลาในเขต อนุรักษ์ในระหว่าง พ.ศ. 2536-2537 ได้อาหารตามธรรมชาติและอาหารที่เหลือจากงานบุญในหมู่บ้าน "ไม่มีอาหารให้ปลากินตอนแรกก็ไปขอข้าวเย็นวัดมาขำงให้ปลา อยู่ได้ประมาณ 3-4 วัน ในปี 2537 แต่พอในปี 2538 ขำงข้าวไปก็หายแสดงว่าปลามีมากเลยซื้ออาหารปลามาขาย ทำให้ เกิดทุนหมุนเวียนขึ้นมาและตั้งเป็นกองทุนปลา" ความคิดที่จะนำอาหารปลามาจำหน่ายนั้นเริ่ม จากการปรึกษาหารือในงานศพ ซึ่งในระยะแรกประธานกลุ่มแม่บ้านถูกร้องขอให้เป็นผู้รับไปดำเนินการ แต่ท่านมีภารกิจหลายด้านจึงมีอาจรับไปดำเนินการได้ คณะกรรมการอนุรักษ์จึงเป็นผู้ดำเนินการเองในระยะแรก โดยการตั้งกองทุนปลาในปี พ.ศ. 2539 ซึ่งแต่เดิมมีสมาชิกของหมู่บ้านที่มีความเสียสละและเป็นพี่เลี้ยงของชาวบ้านได้นำเงินส่วนตัวครั้งแรก 50 บาท ซื้ออาหารปลา แล้วนำมาบรรจุถุงพลาสติกขนาดเล็ก ขายราคาถุงละ 3 บาท สำหรับนักเรียนนักท่องเที่ยวต่างบ้าน ในวันหยุดโดยฝากผู้ใหญ่บ้านขายและไม่คิดค่าฝากขายนอกจากนี้ผู้ใหญ่บ้านได้นำอาหารปลาที่บรรจุเรียบร้อยแล้วใส่กล่องนำมาวางไว้ตรงศาลากลางน้ำให้คนมาซื้อเองมีกระป๋องสำหรับใส่เงิน ไว้ที่เดียวกันโดยไม่ต้องมีคนขาย ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่าการจัดการอย่างนี้เป็นการศึกษาให้เด็กเป็นคนดี ไม่ลักขโมย และในตอนเย็นจะมีกรรมการไปเก็บเงินก็จะได้เงินครบทุกครั้งและไม่เคยปรากฏเงิน หายหรือไม่ครบตามจำนวนของอาหารปลา ในขณะเดียวกันคณะกรรมการได้ขอร้องทางร้านค้า ของหมู่บ้านอย่าได้นำมาขายเป็นการส่วนตัวซึ่งก็ได้รับความร่วมมือจากทุกคน

ในระยะแรก คณะกรรมการอนุรักษ์จะเป็นผู้เริ่มคิด และดำเนินการเอง จนเกิดผลเป็นรูปธรรมให้สมาชิกในชุมชนเห็นผล และคณะกรรมการอนุรักษ์คิดถึงการมีส่วนร่วม และความยั่งยืนของกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา การให้สมาชิกในชุมชนทุกคนมีส่วนร่วม เริ่มตั้งแต่ การออกเสียงสนับสนุนความคิดของกลุ่มผู้นำอนุรักษ์ การขายอาหารปลาและทางร้านค้าได้ช่วย ขายเนื่องจากมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่มากขึ้นทำรายได้ให้กับหมู่บ้านมากขึ้นและเป็นการจัด การเพื่อให้ชาวบ้านทุกคนมีส่วนร่วม นอกจากการขายอาหารปลาแล้วชาวบ้านยังให้ความร่วมมือ

ในกิจกรรมอื่นอีกเช่น การพัฒนาพื้นที่ริมน้ำ การเก็บขยะ การสร้างโป๊ะซ่อมแซมศาลากลางน้ำ และการอำนวยความสะดวกแก่ผู้มาเยือน ช่วยกันดูแลสอดส่องไม่ให้มีผู้ละเมิด ครูในโรงเรียนประถมก็สอนให้เด็กรักและเมตตาต่อปลาและไม่ทำลายป่า ถึงแม้ว่ากิจกรรมการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำจะดำเนินไปด้วยดี แต่เพื่อหาหลักประกันของความต่อเนื่องประกอบกับความจงรักภักดีในสถาบันพระมหากษัตริย์ คณะกรรมการอนุรักษ์จึงนำกิจกรรมอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสปีกาญจนาภิเษก พ.ศ. 2539 โดยนำเรื่องนี้ไปประสานกับประมงจังหวัดน่านให้ช่วยดำเนินการต่อไปซึ่งก็ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ของสำนักงานประมงจังหวัดน่านเป็นอย่างดี สมาชิกชุมชนหาดผาชนไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชุมชนอื่น เช่น ใน พ.ศ. 2538 ได้ไปแลกเปลี่ยนกับสมาชิกชุมชนบ้านดอนแก้วที่ทำโป๊ะไว้เพื่อเป็นที่ให้อาหารปลาและให้ผู้มาเยือนได้ใกล้ชิดกับปลามากขึ้น การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านดอนแก้วมีวิถีการจัดการที่แตกต่างจากบ้านหาดผาชน ที่ชัดเจนคือ เขตอนุรักษ์ที่หาดผาชนไม่ได้อยู่หน้าวัด และผู้นำการอนุรักษ์คือผู้นำชุมชน ดังนั้นประเด็นเรื่องการอนุรักษ์ที่บ้านดอนแก้วจึงได้รับความสนใจจากชุมชนบ้านหาดผาชนน้อยกว่าเรื่องการสร้างโป๊ะ

การสร้างเครือข่าย การที่ชุมชนได้รวมตัว ทำให้มีอำนาจในการต่อรองกับภายนอกมากขึ้นแต่ไม่ได้หมายความว่าสามารถต่อรองได้ทุกเรื่อง การรวมตัวของหลายหมู่บ้านหลายกลุ่มเป็นเครือข่ายตำบล ขยายเป็นเครือข่ายระดับอำเภอ ระดับจังหวัดและระดับลุ่มน้ำน่าน “กลุ่มยักษ์เมืองน่าน ได้จัดกิจกรรมพาชาวบ้านจากบ้านอื่นมาดูงานที่บ้านหาดผาชนและนำกลับไปอนุรักษ์ที่บ้านของตนเองเป็นเครือข่ายการอนุรักษ์ไปทั่วลุ่มน้ำน่าน ซึ่งเป็นสิ่งที่ดี ถ้าเราอนุรักษ์กันหมู่บ้านเดียวก็จะได้ผลเราต้องช่วยกันทุกคนทุกหมู่บ้านเพราะเป็นการอนุรักษ์ลุ่มน้ำด้วย การที่เราดูแลปลาเราจะต้องรักษาลำน้ำไม่ให้ลำน้ำสกปรก ถ้าไม่รักษาลำน้ำไว้จังหวัดทางใต้ลงไปก็จะเสียหาย” การขยายเครือข่ายอนุรักษ์สัตว์น้ำเพื่อให้เกิดสภาพในการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนาและยังเป็นการเพิ่มพลังการต่อรองกับอำนาจภายนอกอีกด้วย การอนุรักษ์สัตว์น้ำได้สร้างเครือข่ายไปเกือบทุกหมู่บ้านที่อยู่ติดริมแม่น้ำน่านและน้ำสาขา ทำให้ปลาในแม่น้ำน่านในปัจจุบันมีจำนวนมากขึ้นจากที่เคยเป็นมาถึง 92 เครือข่ายในปี พ.ศ. 2542 (ภาคผนวก จ) ทำให้แม่น้ำน่านอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลาและสัตว์น้ำหลากหลายชนิดเพื่อให้คนลุ่มน้ำน่านได้มีสัตว์น้ำราคาถูกลงและ คุณภาพดีไว้กินตลอดไปตราบนานเท่าที่มีการจัดการและจัดสรรอย่างถูกวิธี

การประชาสัมพันธ์ เริ่มจากการพูดคุยปากต่อปากของเพื่อนบ้านในพื้นที่ใกล้เคียงและจากต่างจังหวัดที่เข้ามาร่วมงานของหมู่บ้านเช่นงานศพ งานแต่งงาน งานทอดกฐิน และผ้าป่า ทำให้พบเห็นกิจกรรมของการอนุรักษ์สัตว์น้ำ การอนุรักษ์ป่าและได้บอกต่อไปยังคน

อื่นๆนอกจากนี้การเข้ามาศึกษาวิจัยของนักศึกษา นักวิชาการทำให้งานอนุรักษ์ของบ้านหาดผาชนได้รับความสนใจแพร่หลายมากยิ่งขึ้นและทางหมู่บ้านได้ขึ้นป้ายตรงปากทางเข้าหมู่บ้านถนนสายน่าน-บิว เพื่ออำนวยความสะดวกและเป็นการประชาสัมพันธ์งานอนุรักษ์สัตว์น้ำอีกทางหนึ่งด้วย และมีสื่อที่ให้ความสนใจช่วยเผยแพร่ได้แก่หนังสือพิมพ์ทั้งในประเทศและต่างประเทศหลายฉบับ รายการทุ่งแสงตะวัน รวมทั้งรายการสารคดีต่างๆ และการที่หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการจากสถาบันการศึกษาแสดงความชื่นชมยกย่อง ทำให้ชาวบ้านเกิดแรงจูงใจที่จะดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง มีส่วนรวมในกิจกรรมและยอมรับกฎ กติกา มีความภูมิใจและมั่นใจในศักยภาพของตนเองมากขึ้น ส่งผลให้การจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำที่หมู่บ้านหาดผาชนเป็นตัวอย่างของศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เห็นได้อย่างชัดเจน

การนำวัฒนธรรมประเพณีและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เช่น การสืบชะตาซึ่งใช้กับคนมาใช้กับปลาและแม่น้ำ มีการสู่วัฒนูปลา พิธีกรรม "การสืบชะตา" อันหมายถึงการต่ออายุให้กับคนนั้นนำมาใช้เพื่อต่อชีวิตให้กับแม่น้ำในจังหวัดน่าน พระพิทักษ์นันทคุณ ประธานมูลนิธิกเมืองน่านได้แนวความคิดมาจากพระครูมานัสที่พิทักษ์ วัดโพธาราม อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ในพิธีนี้มีบุคคลหลายฝ่าย อาทิ พระสงฆ์ ข้าราชการ นักพัฒนาเอกชน ประชาชนทั่วไป นักเรียน ตลอดจนสื่อมวลชนเข้าร่วมพิธี โดยมีเครื่องบูชา ดอกไม้ ธูปเทียน ผ้า ไม้สัปปะตา (ไม้งาม) ไม้ค้ำสะหลี เมื่อทำพิธีสืบชะตาแล้วเสร็จผู้ร่วมพิธีจะช่วยกันนำเครื่องบูชาไปไว้ที่ริมแม่น้ำน่าน จากนั้นประธานในพิธีก็จะปล่อยปลาในแม่น้ำน่านและชักชวนให้ผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนได้ปล่อยปลาและสัตว์น้ำ เป็นกุศโลบายของพระครูพิทักษ์นันทคุณเพื่อให้น้ำวให้สาธารณชน แสดงความเลื่อมใสและยอมรับฐานะของแม่น้ำและปลาว่ามีความเชื่อมโยงและเกี่ยวโยงผูกพันกับมนุษย์อย่างแยกกันไม่ได้ มีส่วนทำให้สมาชิกในชุมชนไม่กระทำการใดที่เป็นการเบียดเบียนแม่น้ำและปลาเกินความจำเป็น พรานปลาบางท่านซึ่งเคยจับปลาทั้งวันทั้งคืน เคยมองปลาว่าเป็นเพียงเหยื่อของการถูกล่าและอาหารของมนุษย์ ได้เปลี่ยนวิธีคิดใหม่โดยมองปลาที่แหวกว่ายในลำน้ำสายเดิมว่าแสนเชื่องเหมือนไก่บ้านที่ตนเลี้ยงไว้ในลานบ้าน เกิดความเมตตาสงสารทำให้ไม่คิดเบียดเบียน เป็นการเชื่อมโยงระหว่างการเรียนรู้เรื่องปลาให้เข้ากับประเพณีพื้นบ้านได้อย่างเหมาะสมและกลมกลืน

การจัดการความขัดแย้งภายในชุมชนที่เป็นประเด็นหลักได้แก่ การที่กลุ่มพรานปลาผู้นั่งคั้งขอสร้างคั้งติดแนวเขตอนุรักษ์เพราะเชื่อว่าการบักแนวไม้ไผ่ติดแนวเขตอนุรักษ์ทำให้ปลาไม่หนีออกนอกเขต และประเด็นที่สมาชิกในชุมชนขอให้สวิงช้อนกุ้งในช่วงน้ำเจ็บนอง ซึ่งฝ่ายที่สนับสนุนและฝ่ายคัดค้านมีจำนวนมากพอๆ กัน เนื่องจากการอนุรักษ์สัตว์น้ำบ้านหาดผาชนใช้วิธีการประชาติไทยคือใช้เสียงส่วนใหญ่ของสมาชิกในชุมชนเพื่อสนับสนุนความคิดของกลุ่มผู้

น้าการอนุรักษ์แต่มีสมาชิกในชุมชนบางส่วนไม่เห็นด้วยกับการอนุรักษ์ กลุ่มผู้นำการอนุรักษ์ จึงใช้เวทีของการประชุมหมู่บ้านชี้แจงถึงเหตุผลและความจำเป็นของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของหมู่บ้าน ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งได้เล่าเหตุการณ์ดังกล่าว “ปี 2536 คณะกรรมการฯ และชาวบ้านช่วยกันกำหนดเขต เป็น 300 เมตร ชาวบ้านยอมยกมือให้ แต่ใจจริงไม่อยากอนุรักษ์ ปี 2537 คนที่อยากอนุรักษ์มี 30 เปอร์เซ็นต์ กรรมการฯ มี 8 คน กลุ่มคั้งมี 40 คน ได้เชิญประมงอำเภอ ปลัดอำเภอ ฝ่ายปกครองเข้าประชุมร่วมกับชาวบ้าน กลุ่มคั้งยกมือชนะจึงมีการทำคั้งติดเขตต่อไป ในปี 2538 ชาวบ้านเริ่มรู้สึกหงวแห่น เพราะปลาเริ่มมากขึ้น มีการปรับผู้ละเมิดกฎ 1 รายเป็นรายแรกตั้งแต่มีการอนุรักษ์ ปรับเป็นเงิน 1,000 บาท กลุ่มคั้งได้รับอนุญาตจากประมงแต่กรรมการฯ ไม่ยอมต้องปฏิบัติตามกฎ และมีคนในหมู่บ้านการทำผิดกฎอีกครั้งปี 2539 ถูกปรับ 5,000 บาท กลุ่มคั้งทำไกลเขตออกไป ผู้ใหญ่บ้านนำเรื่องเข้าสภาตำบล มอบถวายแด่ในหลวง” คณะกรรมการอนุรักษ์ท่านหนึ่งให้ความเห็นว่า “เดิมมีปัญหาเพราะเขาเคยจับปลาได้ที่หน้าบ้านแล้วมาห้ามก็ไม่พอใจหาว่ามากัดกัน พอวานไปก็เข้าใจ ก็ไปชี้แจงว่าอยากอนุรักษ์ไว้ให้อนุชนรุ่นหลังเพื่อให้มีปลากินไม่ใช่ไปกักไม่ให้กินทั้งหมด เพียงแต่เฉพาะหน้าหมู่บ้านเท่านั้น” กลุ่มคั้งยอมทำตามมติของหมู่บ้าน เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย

ชุมชนมีวิธีการตรวจสอบเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน บางกรณีคนภายนอกอาจนึกไม่ถึง ดังกรณีการได้ถนนเข้าหมู่บ้านที่สมาชิกในชุมชนต้องการ แต่งบประมาณในการสร้างถนนมักถูกจัดสรรไปพื้นที่อื่น เมื่อกิจกรรมการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ และป่าชุมชนเป็นที่รู้จักและได้รับการกล่าวถึงอย่างยกย่อง ข้าราชการระดับสูงของจังหวัดจะมาเยี่ยมชมกิจกรรมที่บ้านหาดผาชน สมาชิกชุมชนผู้ร่วมเดินทางมากับคณะ เลือกใช้เส้นทางที่แสนลำบาก ขรุขระเต็มไปด้วยฝุ่น เหมือนทางเกวียนพาคณะมายังหมู่บ้าน ทำให้ได้รับความเห็นใจและมีโครงการสร้างถนนลาดยางมายังหมู่บ้านในปีนั้นเอง การเข้ามาของหน่วยงานราชการ และเอกชน นำเอาสาธารณูปโภคเข้าสู่หมู่บ้าน เช่น ไฟฟ้า ถนน ทำให้สามารถติดต่อกับสังคมภายนอกได้ง่ายและสะดวกขึ้น

3) กิจกรรมของกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

คณะกรรมการอนุรักษ์จัดให้สมาชิกของกลุ่มอนุรักษ์ จำนวน 5 คน อยู่เวรสับเปลี่ยนวันละ 1 คน โดยมอบหมายหน้าที่ดังนี้

3.1) ขายอาหารปลา คณะกรรมการอนุรักษ์ได้ซื้ออาหารปลามาเป็นกระสอบแล้ว ให้สมาชิกช่วยกันบรรจุลงถุงฝากขายตามร้านขายของชำในหมู่บ้าน ถุงละ 3 บาทโดยแบ่งให้ร้อยละ 10 ให้กับทางร้านหรือคนซื้ที่ว่างงานและไม่มีคนดูแลช่วยจำหน่าย โดยมีป้ายประชาสัมพันธ์ให้ทราบจุดจำหน่ายอาหารปลา

3.2) ดูแลสถานที่ บริเวณริมหาด และโป๊ะให้อาหารปลา

ในด้านต่างๆ เช่นให้ข้อมูลด้านความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวในการลงเล่นน้ำ ซึ่งแนวเขตที่เป็นวังน้ำลึก และเตือนให้นักท่องเที่ยวระวังการถูกหนามแหลมของปลาบางชนิด เช่น ปลาหางเหียว (ปลาสังกะวาด) ทำอันตราย บอกเล่าถึงความเป็นมาของการอนุรักษ์และให้ข้อมูลการอนุรักษ์แก่นักท่องเที่ยวผู้สนใจ ดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อย และความสะอาดของสถานที่ เก็บขยะ โดยมีการแยกขยะ ขยะแห้ง ขยะเปียก พลาสติก เศษแก้วต่างๆ มอบให้คณะกรรมการไสรถบรทุกทั้งที่เทศบาลในเมืองน่าน

3.3) ให้บริการเช่าแพเพื่อพักผ่อนชมวิถีชีวิต และศึกษา

ระบบนิเวศท้องน้ำ สภาพแวดล้อม โดยคิดค่าบริการชั่วโมงละ 50 บาท

สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ได้ร่วมกิจกรรมพัฒนาร่วมกัน เช่น การพัฒนาทำน้ำและบริเวณรอบๆ เขตอนุรักษ์ สร้างและซ่อมแซมศาลากลางน้ำ (โป๊ะลอยน้ำ) และร่วมเดินสำรวจป่าชุมชนเนื้อที่ 300 ไร่ ทุกวันที่ 1 ของเดือน เพื่อสำรวจต้นไม้ และป้องกันการลักลอบตัดไม้ในเขตป่าชุมชน

3.4) การสืบชะตาแม่น้ำ เป็นกิจกรรมของสมาชิกกลุ่ม

อนุรักษ์และสมาชิกของชุมชนที่ทำเป็นประจำทุกปี

จากการศึกษาพฤติกรรมของปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติที่หมู่บ้านหาดผาชนเปรียบเทียบกับแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาน้ำจืดในพื้นที่อื่น ในทัศนะของคณะกรรมการอนุรักษ์เห็นว่าการให้อาหารจำนวนมากแก่ปลาที่หน้าวัดทำให้ปลาปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมาพึ่งพิงอาหารที่ได้จากมนุษย์ และอาหารซึ่งมักได้แก่ขนมปังที่หมดอายุหรือขึ้นรา มีสารอาหารไม่ครบถ้วนแตกต่างจากอาหารตามธรรมชาติ ทำให้ปลาที่พึ่งพิงอาหารจากมนุษย์อ่อนแอ เป็นโรคร่าย และอาหารที่ปลากินไม่หมดอาจทำให้น้ำเน่าเสีย แต่ปลาที่ชุมชนหาดผาชนอาศัยอาหารจากธรรมชาติเป็นหลัก การให้อาหารปลาเป็นเพียงล่อฝูงปลาให้ผู้ที่มาเยี่ยมชมเห็นตัวปลาแหวกว่ายอย่างเสรีเป็นฝูงๆ เท่านั้นเพื่อจะเกิดแรงจูงใจที่จะอนุรักษ์ให้ปลาเหล่านี้อยู่ในแหล่งน้ำแห่งนี้ไปนานเท่านั้น เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของสายน้ำและความยั่งยืนของสัตว์น้ำซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของการอนุรักษ์ที่บ้านหาดผาชน เมื่อความคิดด้านการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำได้เริ่มก่อตัวจนเป็นรูปร่าง ความเข้าใจที่ไม่ตรงกันเกิดขึ้นบ้างและได้แสดงออกมาทางคำพูด อาทิ คนในหมู่บ้านใกล้เคียงเคยเหน็บแนมว่า "แม้แต่กุ้งสักตัวก็ไม่ได้กิน บ้านตัวเองมีแต่ไม่รู้รักษา กลับอนุรักษ์ไว้ ใจกันทั้งบ้าน" ความเข้าใจซึ่งคลาดเคลื่อนนี้เมื่อรูปธรรมของการอนุรักษ์ปรากฏ ปัญหาความไม่เข้าใจก็ถูกคลี่คลายไปเอง ในระยะแรกซึ่งคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ ประกาศกฎกติกาห้ามหาสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์นั้นมีการลัก

ลอบหาปลาเสมอๆ เช่น การโรยเบ็ดข้างลำเรือขณะผ่านเขตอนุรักษ์ การโรยสายเบ็ดเข้ามาในเขตอนุรักษ์แต่ตัวคนอยู่นอกเขตอนุรักษ์ ใช้อาหารโปรยล่อให้ปลาลอกมานอกเขตอนุรักษ์ หรือลักลอบหาปลาตอนดึกสงัด คณะกรรมการอนุรักษ์หาทางสอดส่องโดยนั่งชุมคลุมผ้าห่มท่ามกลางความหนาวเหน็บกลางดึกเพื่อหาตัวคนละเมิดให้ได้คานั่งคาเขา ซึ่งคนลักลอบมักทิ้งเครื่องมือหาปลาไว้ให้ดูต่างหน้าเมื่อถูกชุมจับแต่ไม่ได้ตัวคนละเมิด ต่อมาคณะกรรมการอนุรักษ์ใช้วิธีอันแยบยลที่ทำให้ผู้ซึ่งลักลอบหาปลาหรือตัดไม้ในเขตอนุรักษ์ เลิกพฤติกรรมดังกล่าวและเป็นผู้ดูแลสอดส่องไม่ให้มีผู้ละเมิดกฎของชุมชน พรานปลารายหนึ่งที่ชำนาญและลักลอบหาปลาในเขตอนุรักษ์หลายครั้งจนถูกปรับเป็นเงิน 5,000 บาท ได้ถูกเชิญมาเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ฯ ร่วมกับพรานปลาอีก 2 คน และกรรมการอนุรักษ์ฯ ที่เป็นข้าราชการในหมู่บ้านและชาวบ้านอีกรวมทั้งหมด 30 คนเพื่อดูแลสอดส่องไม่ให้มีการละเมิดหาปลาในเขตอนุรักษ์ หากมีการละเมิดก็จะทราบได้ทันที เนื่องจากความจริงที่ว่าขนาดพรานปลาที่ชำนาญซึ่งเป็นกรรมการยังหาปลาไม่ได้ ถ้ามีชาวบ้านได้ปลางว่าต้องลักลอบไปหาปลาในเขตอนุรักษ์ ทำให้การละเมิดนี้มีผู้รับรู้และไม่เป็นความลับอีกต่อไป หรือกรณีที่มีการลักลอบตัดไม้ในเขตป่าชุมชนซึ่งสงสัยว่ามีผู้ละเมิด 8 คน ซึ่งแต่ละคนจะมีคูเฉพาะของตนหรือมี 4 คู คนกลุ่มนี้ 4 คนถูกเชิญมาเป็นกรรมการอนุรักษ์ด้วย เมื่อขาดคูการไปลักลอบตัดไม้ก็ไม่เกิดขึ้นเพราะเกรงความลับจะแตก กรรมการอนุรักษ์ท่านหนึ่งซึ่งเป็นข้าราชการเกษียณอายุได้ขอซื้อเลื่อยตัดไม้เอามาทำเป็นใบมีดเครื่องตัดหญ้าในราคาปีละ 300 บาท ทำให้เลื่อยตัดไม้หมดไปจากหมู่บ้าน ข้าราชการท่านนี้ได้ให้ข้อคิดว่า “ปากของไว้กับขโมยของไม่หาย” ซึ่งการเชิญผู้ละเมิดมาเป็นกรรมการทำให้การดูแลสอดส่องเขตอนุรักษ์ได้ผลเป็นอย่างดี

4) อุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลาและวิธีการหาปลา

4.1) อุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลา

ชาวบ้านหาดผาขนได้อาศัยประสบการณ์การเรียนรู้ วิธีการหาปลาจากธรรมชาติที่ได้สั่งสมมานานตั้งแต่เยาว์วัยทำให้มีความชำนาญในการจับปลาซึ่งแต่ละคนจะต้องรู้ถึงความแตกต่างของแม่น้ำในฤดูกาลต่างๆ สามารถรู้แหล่งที่อยู่ของปลารวมทั้งเครื่องมือชนิดต่างๆ การนั่งคั้งและดำยังเป็นวิธีการที่พรานปลาหาดผาขนชำนาญที่สุด จนเป็นที่เลื่องลือในหมู่พรานปลาใกล้เคียงและที่อื่นๆ

เครื่องมือหาปลาบางชนิดที่อาจทำลายล้างเผ่าพันธุ์สัตว์น้ำในท้องน้ำแห่งนี้สูญพันธุ์ไปเช่น การใช้ระเบิด การใช้ไฟฟ้าช็อต อีแรม หลิน เป็นต้น ได้ถูกห้ามใช้ นอกจากนี้อุปกรณ์และวิธีการจับสัตว์บางอย่างไม่สามารถนำกลับมาใช้ยุคปัจจุบันได้อีกเนื่องจากวิธีการหรืออุปกรณ์ดังกล่าวเหมาะสมกับปลาบางชนิดโดยเฉพาะ และปลาชนิดนั้นได้หายไปจากลำน้ำแห่งนี้ เช่น มะน้ำเบ็ดที่ใช้จับปลาชะป้าง และปลาเทโพ ซึ่งปลาทั้งสองชนิดนี้ ที่บ้านหาดผาขนไม่มีผู้ใดจับ

ได้อีกตั้งแต่ พ.ศ. 2517 เป็นต้นมา เหตุผลอีกประการหนึ่งคือเครื่องมือและวิธีการที่เคยใช้ในอดีตไม่เหมาะสมกับสภาพในปัจจุบันที่อาจทำให้การจับสัตว์น้ำได้จำนวนน้อยและไม่ทันการ อุปกรณ์ดังกล่าวได้แก่ ตุ่ม และ การตกจะคาด ที่มีการลากอวนเข้ามาแทนที่ พรานปลาคนหนึ่งบอกว่า“แม้แต่ตกจะคาด บัดนี้กัน”

4.2) อุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลาและวิธีการหาปลาที่ยังคงใช้
อยู่ในปัจจุบัน

อุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลา และวิธีการหาปลาที่ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ สอดคล้องกับการอนุรักษ์ที่มีกฎหมายห้ามในการใช้และสอดคล้องกับชนิดพันธุ์ปลาที่จะเก็บเกี่ยวได้ตามแต่ฤดูกาล วิธีการหาปลาที่จำเป็นต้องใช้อุปกรณ์เฉพาะอย่าง สำหรับวิธีการหาปลาที่ต้องใช้อุปกรณ์หลายอย่างร่วมกันรวมทั้งใช้ความสามารถเฉพาะตัวของพรานปลาในแต่ละคนในพื้นที่ศึกษาวิธีการที่ยังคงดำรงอยู่กับชุมชนหาดผาขนและพื้นที่ใกล้เคียงดังนี้

การนั่งคั้ง ยังคงมีอยู่แต่ไม่มากเหมือนในอดีตเนื่องจากมีข้อจำกัดหลายอย่าง พรานปลาที่นั่งคั้งเล่าว่า “ปลาไม่มาลงคั้ง 2-3 ปี หากินไม่ค่อยได้ บางรายไม่พอกินทั้งๆ ที่ลงทุนถึง 1,000 บาทเพื่อสร้างคั้งสักทีหนึ่ง นอนเฝ้าตั้งแต่เย็นถึงเที่ยงคืน ปลาจะออกหากิน ปลานั้นฉลาดพอๆ กับคน ยิ่งหนาวปลาจะหนีไปอยู่น้ำอุ่นทางใต้เพราะปลาอยู่น้ำเย็นไม่ได้ ไม่เหมือนปลาที่อยู่ในห้วย” เหตุการณ์แรกที่ชาวคั้งในชุมชนหาดผาขนได้ประสบก็คือ เมื่อครั้งที่หน่วยงานของทางราชการเข้ามาถ่ายทำสารคดีเกี่ยวกับการอนุรักษ์สัตว์น้ำของหมู่บ้านเพื่อเป็นข้อมูลและประชาสัมพันธ์นั้น ทางราชการเห็นว่าหากถ่ายทอดออกไปแล้วมีภาพของคั้งอยู่ใกล้ๆ กับเขตอนุรักษ์ เกรงว่าจะเสียภาพพจน์ของหมู่บ้านและเป็นภาพที่ไม่ควรเผยแพร่เนื่องจากทางราชการมองว่าคั้งเป็นวิธีการหาปลาที่สวนกระแสการอนุรักษ์ดังนั้นจึงให้แนะนำเรือคั้งที่อยู่ใกล้กับเขตอนุรักษ์ออก เพื่อให้การถ่ายทำในวันนั้นเป็นภาพของการอนุรักษ์จริงๆ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนั้นทำให้ชาวคั้งจำนวนไม่น้อยหวั่นไหวเกิดความไม่มั่นใจในวิธีการหาปลาโดยการนั่งคั้งซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ชาวคั้งได้รับข้อมูลบอกกล่าวจากคนภายนอก และวิธีคิดของทางราชการซึ่งต่างจากวิธีคิดและการปฏิบัติที่เคยได้รับทราบและถ่ายทอดจากบรรพบุรุษของตนเอง แต่ในเหตุการณ์ขณะนั้นชาวคั้งยอมจะเรือเพื่อให้หมู่บ้านของพวกเขาได้รับการยอมรับ พวกเขายอมเสียสละคั้งที่ได้ลงทุนไปทั้งแรงกายและแรงใจจากการเอามือในการสร้างคั้งในหมู่บ้านคั้งด้วยกันรวมทั้งได้เรียนรู้เพิ่มเติมว่าคั้งที่พวกเขาใช้หาปลาและเป็นที่สังสรรบริโภคหารือกันได้ทุกๆ เรื่องนั้น บัดนี้การสร้างคั้งกลับขัดต่อกฎหมายของกรมประมงเพราะสร้างใกล้กับเขตอนุรักษ์และขัดต่อกรมเจ้าท่าที่ระบุว่าคั้งเป็นสิ่งก่อสร้างที่กีดขวางลำน้ำทำให้การสัญจรไปมาทางน้ำไม่สะดวกจำเป็นต้องให้เรือถอน อีกทั้งยังเสี่ยงต่อการฝ่าฝืน

กฎหมายของทางป่าไม้หากผู้สร้างคั้งนำไม้ที่ผิดกฎหมายมาใช้สำหรับก่อสร้างคั้งอีกด้วย ดังนั้น ชาวคั้งจึงต้องเพิ่มความระมัดระวังมิให้การสร้างคั้งไปขัดกับกฎหมายที่ทางราชการได้ตราไว้ให้ ประชาชนทุกคนปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดถึงแม้กฎคั้งกล่าวบรรพบุรุษของพวกเขาไม่เคยได้ออก กล่าวให้พวกเขาทราบมาก่อนก็ตาม กฎหมายที่เป็นข้อห้ามดังกล่าวจึงเป็นเรื่องใหม่ที่ชาวคั้งบ้าน หาดผาชนจะต้องเรียนรู้และปรับตัวให้ทันกับโลกในยุคปัจจุบัน

การสร้างคั้ง โดยใช้ไม้จากหัวไร่ปลายนาของตนเองและหากไม่มีไม้ดังกล่าว ก็จัดหาซื้อจากหมู่บ้านใกล้เคียงแทนการลักลอบตัดไม้จากป่าชุมชนของหมู่บ้านเป็นการหลีกเลี่ยง ต่อการกระทำผิดกฎหมายของทางป่าไม้ และการสร้างคั้งของชุมชนในปัจจุบันจะสร้างคั้งให้ห่างจากกัน พอประมาณเพื่อให้มีพื้นที่ใช้ในการเดินทางคมนาคมทางน้ำได้สะดวกเป็นการประนีประนอมกับ กฎข้อบังคับของรัฐ คั้งในพื้นที่ศึกษายังคงดำรงอยู่คู่กับชุมชนที่สร้างห่างออกไปจากบริเวณหัวท้าย ของเขตอนุรักษ์ ปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2540) ชาวคั้งใช้วิธีการจับฉลากจับจองพื้นที่เพื่อสร้างคั้งเนื่อง จากพื้นที่ในลำน้ำน้อยลงจากการกั้นเป็นเขตอนุรักษ์และพื้นที่ที่เหลือบางที่ก็ไม่เหมาะที่จะ สร้างคั้ง เนื่องจากเป็นบริเวณที่ปลาไม่ว่ายผ่าน หรือไม่มาหากิน ณ จุดนั้น สำหรับวิธีการสอง ตะเกียง การดำยิง และเครื่องมือจับสัตว์น้ำยังคงมีอยู่เหมือนในยุคตั้งถิ่นฐาน

ส่วนเครื่องมือและวิธีการจับสัตว์น้ำที่ไม่พบแล้วในชุมชนบ้านหาดผาชนมี ดังนี้ การใช้ระเบิด ไฟฟ้าช็อต แต่ทั้งสองวิธีนี้พบว่ายังคงมีคนหาปลาใช้อยู่เหนือเขตของชุมชนหาด ผาชนขึ้นไปจนถึงในเขตอำเภอเมือง ซึ่งอยู่นอกเหนือความรับผิดชอบของชุมชนบ้านหาดผาชนที่ไม่ สามารถนำ“กฎบ้าน” ไปบังคับใช้กับพื้นที่นอกเขตของชุมชน สำหรับเครื่องมือที่ไม่ใช้แล้วใน ปัจจุบันได้แก่ ตุ่ม มะน้ำเบ็ด สำโพง การตกจะคาด

5) ปัจจัยที่เชื่อให้เกิดการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านหาดผาชน

ผลที่เป็นรูปธรรมจากการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่บ้านหาดผาชนไม่ได้เกิด

ขึ้นโดยบังเอิญแต่เป็นกระบวนการต่อเนื่องซึ่งเกิดจากเหตุและปัจจัยหลายประการ อาทิ

5.1) มีผู้ซึ่งแสดงบทบาทในการอนุรักษ์อย่างชัดเจน เป็นผู้นำ ซึ่งมีความเสียสละ ซื่อสัตย์ มีคุณธรรม มีใจเป็นธรรม ให้เกียรติซึ่งกันและกัน ตั้งใจและทุ่มเทให้กับ งานของส่วนรวม ผู้นำซึ่งมีคุณสมบัติดังกล่าว ได้แก่ พระ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ที่ชาวบ้านให้ความนับถือ เริ่มจากความศรัทธาในตัวผู้นำเป็นอย่างมาก

5.2) ทางด้านกายภาพ สภาพลำน้ำตามธรรมชาติ ซึ่งอยู่ใกล้

ชุมชนดูแลง่าย มีวังปลา ระบบนิเวศดี คือ สภาพท้องน้ำเอื้อต่อการเจริญและขยายพันธุ์ น้ำมีคุณภาพดี น้ำใสและไหลเชี่ยวทำให้มีอาหารสมบูรณ์ ปลามีสุขภาพดี ท้องน้ำมีความลึกหลายระดับ ตั้งแต่วังลึก 3-4 เมตร จนถึงหาดกรวดทรายน้ำลึก 10-20 เซนติเมตร

5.3) ความเป็นเครือข่ายที่แน่นแฟ้น ความผูกพันระหว่างสมาชิกในชุมชนแบบเครือญาติ “มีอะไรจะบอกกันเก็บเป็นความลับได้ยาก”

5.4) การพึ่งพาสัตว์น้ำเพื่อดำรงชีพ ตั้งแต่อดีตจนถึงคนรุ่นปัจจุบัน

5.5) การได้รับการยอมรับ และยกย่องชมเชย จากเพื่อนบ้าน และจากทางราชการ ทำให้ชาวบ้านภูมิใจเป็นอย่างยิ่งและมีกำลังใจที่จะอนุรักษ์สัตว์น้ำต่อไป

5.6) การได้รับการสนับสนุนทั้งด้านกำลังใจ เทคโนโลยี และ วิชาการ การได้รับข้อมูลข่าวสารจากเพื่อนบ้านที่ทำงานศพของคนในหมู่บ้าน ชาวจากวิทยุ ข้อมูลจากนักพัฒนาเอกชนกลุ่มรักษ์เมืองน่าน และสื่อทางโทรทัศน์ สมเด็จพระเทพฯ อนุรักษ์พันธุ์ปลาหายาก นอกจากนี้กลุ่มรักษ์เมืองน่านได้สนับสนุนเงินจำนวน 5,000 บาท และวิทยาลัยสารพัดช่าง จังหวัดน่านได้เข้ามาช่วยสร้างมิโระเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของปลาและเป็นที่ให้อาหารปลา

5.7) ความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม เกี่ยวกับการจับสัตว์น้ำ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับผีชาวน้ำ การงดหาปลาในวันพระ และความเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง “แก่น” ถึงแม้ความเชื่อดังกล่าวจะลดลงแต่ก็ยังมีผู้ปฏิบัติอยู่ ความเชื่อที่หลงเหลืออยู่ในชุมชนนี้ทำให้การใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำเป็นไปอย่างระมัดระวัง

5.8) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสัตว์น้ำ พรานปลาบ้านหาดผาชนได้รับการยอมรับจากชุมชนใกล้เคียงถึงความสามารถในการทำประมงโดยเฉพาะการนั่งคั้ง และการดำยิง พรานปลาหาดผาชนมีความชำนาญมาก

6) สิทธิของชุมชน ในการเป็นเจ้าของทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ สิทธิความเป็นเจ้าของทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ หากเป็นการดำเนินงานของทางการ โดยการประกาศเป็นเขตรักษาพืชพันธุ์ กรมประมงเป็นเจ้าของเหนือทรัพยากรสัตว์น้ำและห้ามมิให้ผู้ใดหรือหน่วยงานใดเข้าไปกระทำการใดๆ ในเขตรักษาพืชพันธุ์ทั้งสิ้นจนกว่าจะได้รับอนุญาตจากกรมประมง

การที่ชาวบ้านกับเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ และรวมกลุ่มกันอนุรักษ์สัตว์น้ำ ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรสัตว์น้ำ มีระบบการจัดการโดยชุมชนซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ อันประกอบไปด้วยผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิ์ มีการจัด

ลำดับของการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ์และควรใช้อย่างไร ควรมีบทบาทการจัดการอย่างไรบ้าง ความรู้สึกเป็นเจ้าของปลาในเขตอนุรักษ์ชาวบ้านหาดผาขนถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องรักษาไว้ในลำน้ำส่วนที่เป็นเขตอนุรักษ์ แต่ปลานอกเขตอนุรักษ์นั้นเป็นของสาธารณะหรือ เป็น "ของหน้าหมู" ใครก็สามารถหาปลาได้ถ้าปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน

7) ผลการการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ

7.1) เป็นที่ศึกษา ดูงาน

การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชนหาดผาขนเริ่มเป็นที่รู้จักของคนนอก นับตั้งแต่หมู่บ้านใกล้เคียง นักวิชาการและผู้ที่ต้องการศึกษาดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติให้ความสนใจมาศึกษาในห้วงเวลาที่เริ่มอนุรักษ์จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2540) มีนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยในประเทศไทยและมหาวิทยาลัยต่างประเทศนอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมการจัดค่ายเยาวชน การดูงานของเครือข่าย รายละเอียดมีดังนี้

นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น

นักเรียน นักศึกษาในจังหวัดน่าน นักศึกษาศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน นักเรียนจากโรงเรียนสา อำเภอยะยงสา จัดค่ายเยาวชนบ้านหาดผาขน กลุ่มเยาวชนบ้านนาเลา และโรงเรียนชุมชนได้ร่วมมือ

ผู้นำเกษตรกรจากจังหวัดอุดรดิติต์ ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนจากจังหวัดเชียงราย เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ กลุ่มเกษตรกรจังหวัดบุรีรัมย์

หน่วยงานราชการได้แก่เจ้าหน้าที่จากกรมส่งเสริมสิ่งแวดล้อม คณะทำงาน ส่วนกลาง โครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชนและที่สำคัญคือผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน

องค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่เจ้าหน้าที่จากมูลนิธิเด็ก องค์กร Save The Children จากนครสวรรค์

สื่อมวลชนผู้ถ่ายทำรายการทุ่งแสงตะวันมาสำรวจพื้นที่เพื่อถ่ายทำรายการ องค์กร และหน่วยงานจากต่างประเทศให้ความสำคัญ และเล็งเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนหาดผาขนและให้ความสนใจเข้ามา ศึกษา ดูงานในพื้นที่ดังนี้ นักศึกษาจากประเทศลาว นักศึกษาต่างประเทศจากการนำของ Re Cofe ไทย-จีน ในการอบรมเชิงปฏิบัติการ A Sino-Thai Planing Workshop on Social and Economic Cooperation in The Upper Mekong Basin และเกษตรกรจากประเทศลาว

ประวัติศาสตร์การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำทำให้หมู่บ้านกลายเป็นสถานที่ที่มีผู้คนมาศึกษาดูงานจากทั่วสารทิศสมาชิกในหมู่บ้านรู้สึกภูมิใจกับความมีชื่อเสียงของผลงานที่ตนเองได้ทำมาเพื่อจะรักษาสัตว์น้ำไว้ให้ลูกหลานสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน การเข้ามาขององค์กรชุมชนต่างๆ และจากหน่วยงานราชการเพิ่มความมั่นใจให้กับชุมชนในการที่จะเดินหน้าต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง และสร้างความภาคภูมิใจในถิ่นเกิดของตนเองดังคำกล่าวที่ว่า จากหมู่บ้านที่ถูกลิ้มเป็นหมู่บ้านที่ถูกลิ้ม

7.2) ผลต่อระบบนิเวศของแหล่งน้ำธรรมชาติ

ทางด้านนิเวศวิทยาแม่น้ำน่าน ใส สะอาด ดูจาก หินจะมีสีเขียวไม่สิ้น จอกแหนมีอยู่น้อยมากเนื่องจากเป็นอาหารของปลาตามธรรมชาติ ชาวบ้านสามารถลงเล่นน้ำ อาบน้ำ และทำกิจกรรมต่างๆ ในแม่น้ำได้ หลังจากที่ชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำมาได้ 2 ปี คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 ซึ่งก่อนหน้านั้นไม่สามารถลงเล่นน้ำได้เพราะน้ำจะทำให้เกิดผื่นคัน

7.3) ผลต่อการเพิ่มขึ้นทั้งปริมาณและชนิดของทรัพยากรสัตว์น้ำ ทรัพยากรสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลามีปริมาณเพิ่มขึ้นใน พ.ศ. 2540

จากการคาดคะเนโดยสายตาของชาวบ้านมีประมาณล้านตัวโดยนำไปเทียบกับจำนวนปลาในบ่อของเอกชนที่มีการนับอย่างถูกต้องและมีประมาณ 70 ชนิด ในขณะที่แหล่งน้ำอื่นที่มีการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลพบที่มีความหลากหลายน้อยกว่า ข้อมูลจากสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดน่านพบปลาเพียง 56 ชนิดในลำน้ำน่านและลำน้ำสาขาในจังหวัดน่าน นอกจากนี้ปลาน้ำจืดชนิดนี้เป็นปลาที่ได้รับความนิยมจากนักทนายปลาถึงแม้ราคาจะแพงกว่าปลาจากแหล่งน้ำอื่นก็ตาม เนื่องจากปลาน้ำจืดชนิดนี้เนื้อจะแน่น สด ไม่มีกลิ่นคาวโดยดูจากราคาของปลาเมื่อเทียบกับปลาจากแหล่งน้ำอื่นที่เป็นชนิดเดียวกันดังแสดงไว้ในตาราง

ตาราง 1. แสดง เปรียบเทียบราคาปลาระหว่างหมู่บ้านหาดผาชนกับปลาจากแหล่งน้ำอื่น

ชนิดของปลา	ราคาปลาจากชุมชนบ้านผาชน (บาท)	ราคาปลาจากแหล่งน้ำอื่น (บาท)
1. ก้าง	100	50
2. ยี่สกเทศ	100	50
3. สังกะวาดเหลือง	80	30-40
4. สวาย	120	45
5. ทรงเครื่อง	100	80

: ราคา เดือนธันวาคม พ.ศ.2540 ณ ตลาดบ้านเชียงแข็ง ตำบลโนนเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

จากการสำรวจของชนิดพันธุ์ปลาในเขตแม่น้ำน่าน ของหมู่บ้านหาดผาชน จังหวัดน่าน โดยการสอบถามชนิดของพันธุ์ปลาจากพรานปลาบ้านหาดผาชนผู้มีความชำนาญ และประสบการณ์ จำนวน 7 ท่าน เมื่อปี พ.ศ. 2540 โดยใช้รูปปลาในเอกสารของกรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (สมพร ภูริพงศ์และสมโภชน์ อัครกะทิวัดมณี, 2535) ประกอบการสอบถาม ปลาบางชนิดซึ่งไม่มีรูปในเอกสารดังกล่าวใช้คำอธิบายลักษณะของปลาจากพรานและใช้ชื่อท้องถิ่น พบชนิดของปลาที่มีอยู่ในเขตอนุรักษ์และนอกเขตอนุรักษ์ในบริเวณของหมู่บ้านหาดผาชน ดังนี้

ตาราง 2. แสดงชนิดพันธุ์ปลาที่พบในบริเวณชุมชนหาดมาชน พ.ศ. 2540

ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อสามัญ
1. ปีกเป่า	ปีกเป่าจุด
2. กริมข้างลาย	กริมข้างลาย
3. ก้าง	ก้าง
4. เอียน	ไหล
5. ดุกแกรน	ดุกด้าน
6. จอก	ตะโก
7. กตคู้	กตเหลือง
8. หมู	หมูขาว
9. ปกแดง	แก้มจ้ำ
10. ข้างลาย	ร่องไม้ตับ
11. อีสก	อีสกเทศ
12. สะตูป	หมอข้างเหยียบ
13. สะเด็จ	หมอไทย
14. เสิ่งเฮว	สังกะวาดเหลือง
15. สะลาก	กระดี่หม้อ
16. หมอเทศ	หมอเทศ
17. กะบาล, อีแบะ	กระมัง
18. แค้ใหญ่	แค้ใหญ่
19. ปีก	ตะพาก
20. เข็ม	เข็มแม่น้ำ, กระทุงเหวเมือง
21. นิลเหลือง	ไน
22. นนามไส	ตาไส
23. ลิก	กระสูบขีด
24. แว่น	แป้น, กระจก

ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อสามัญ
25. ปลาฮิม	ชิวควายข้างเงิน, อ้ายบัว
26. หมุด	อีดูด
27. นาม	ตะเพียนทราย
28. หวาน	เนื้ออ่อน
29. เพี้ยไค้	ทรงเครื่อง
30. ชิว	ชิวใบไผ่, ชิวข้าว
31. หลาด	กระทิง
32. หลาด	กระทิงไฟ
33. สวาย	สวาย
34. หลด	หลด
35. อีมกญ	กาแดง
36. ตาเพียง	ลั่นหมานน้ำจืด
37. ตอง, ตองขาว	สลาด
38. บอก	สร้อยขาว
39. จเลาะ	ช่อน
40. ตะเพียนทอง	ตะเพียนทอง
41. ฉิ่ง	ซ่า
42. ซ้ำม	น้ำหมึก
43. กะ	เวียน
44. ปีกแดง	
45. ปกป้อง	ตะเพียนสองจุด
46. ตาหวาน	ปีกไก่
47. ตาใจ	ตะโกรก
48. สะไม้	กระไต้
49. รากกล้วย	
50. กัง	
51. แกงข้างลาย	
52. ฆะบาล	กระเบนข้างเหยียบ

ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อสามัญ
53. มา	ก้างพระร่วง
54. มะแปบ	ชะโด
55. จริ	ดุกอูย, ดุกด้าน
56. ดุก	ชีวสุมาตรา
57. ชิวน้อย	กา, เพี้ย
58. เพี้ย	ตะเพียนขาว
59. ตะปาก	ปักเป้าเขียวจุด
60. ปักเป้า	กดหลาว
61. กด	กดหิน, กดแค้หมู
62. แค้หมู	ตะเพียนหางแดง
63. ตะเพียน	หมูข้างลาย
64. งวง	หมูหางแดง
65. เขี้ยวไกล้า	เม่น, แรด, มิน
66. เม่น	แค้
67. แค้	ติดหิน, ค้างคาว
68. แค้จา, แค้งาว	เข็ม
69. เข็ม	นิล
70. นิล, นิลสระ	

ผลของการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชนในแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่มีจิตสำนึกของการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติไม่แบ่งแยกออกจากธรรมชาติหากแต่เป็นการให้โอกาสธรรมชาติได้ฟื้นคืนสู่สภาพเดิมอีกครั้งเช่นเดียวกับชุมชนหาดมาชนที่มีความผูกพันกับผืนดิน ผืนน้ำ ป่าเขามาตั้งแต่อดีตที่มีชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติในท้องถิ่น สำนึกอันดีงามนี้ถูกปลูกขึ้นมาอีกครั้งท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมที่แผ่กระจายเข้ามาในชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากแต่ชุมชนเองยังมีคนกลุ่มหนึ่งที่มีการปรับตัวรับกับสถานการณ์นี้ได้อย่างรู้เท่าทันไม่ได้ถูกกระทำหรือถูกครอบงำไปทั้งหมด คนกลุ่มนี้สามารถช่วงชิงภาวะวิกฤตินี้เป็นโอกาส เป็นทางออกในกรaverแก้ปัญหาของชุมชน โดยคำนึงถึงศักยภาพของชุมชนและความเป็นไปได้ในการจัดการให้เป็นรูปธรรม นำสิ่งที่เคยสูญหายและเกือบหายไปจากชุมชนให้สามารถดำรงอยู่และกลับฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง สิ่งที่เห็นได้ชัดจากการ

อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ คือการคืนมาของพันธุ์ปลาบางชนิดปลาที่ชาวบ้านไม่เคยรู้จัก และสัตว์น้ำอื่นบางชนิด เช่น กุ้ง หอย และจิตวิญญาณของพรานปลาที่สะสมองค์ความรู้เกี่ยวกับปลามาแต่อดีตได้ถูกถ่ายทอดมาสู่ลูกหลานในรุ่นปัจจุบัน ผู้คนรุ่นใหม่ที่ไม่รู้และกำลังหาคำตอบเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ตาราง 3. แสดงชนิดพันธุ์ปลาที่เคยหายไปจากชุมชนหาดผาขน

ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อสามัญ
1.ปลาข้างลาย	ปลาร่องไม้ตบ
2.ปลาเพี้ย	ปลากา,ปลาเพี้ย
3.ปลาแกงข้างลาย	
4.ปลาข้างลาย	ปลากระเบนข้างเหยียบ

7.4) ผลต่อสังคม

มีความสามัคคีมากขึ้น จากการให้ความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้าน พัฒนาบริเวณริมน้ำ พัฒนาที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ การเดินป่า การขายอาหารปลาสมาชิกของหมู่บ้านจะให้ความร่วมมือทุกหลังคาเรือน หากไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ก็จะจ่ายเป็นเงินให้กับกลุ่มเพื่อจ้างคนอื่นทำงานแทน แต่ในกรณีนี้มีน้อย การเข้าร่วมเป็นกรรมการอนุรักษ์เพิ่มขึ้นจาก 3 คน เป็น 30 คน โดยไม่มีค่าตอบแทน คนที่เข้าร่วมต้องสมัครใจและเสียสละทั้งแรงกาย แรงใจ และเวลาในงานต่างๆ เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวช โดยเฉพาะงานศพ ทุกคนจะมาร่วมงานโดยไม่ต้องรอรับคำเชิญหรือบัตรเชิญจากเจ้าภาพ

7.5) ผลต่อเศรษฐกิจ

จากจำนวนเพิ่มขึ้นของทรัพยากรสัตว์น้ำสามารถประกอบเป็นอาชีพเสริมหลังกลับจากการทำงานหลัก ที่เห็นได้ชัดเจนคือการลดรายจ่ายค่าอาหารในครัวเรือนเนื่องจากได้ปลาจากนอกเขตอนุรักษ์มาเป็นอาหาร อาหารหลักของชุมชนคือปลา ปลาที่ใช้ปลาได้แก่ปลาสะเ็น ปลาเพี้ย ปลาจอก ปลานอก ปลาฮิม ปลามูด และยังทำให้เกิดรายได้ในชุมชน พอจำแนกได้เป็นรายได้ที่มาจากกรจำหน่ายปลา ปลาที่มีรสชาติอร่อยเป็นที่นิยมสามารถขายได้มีราคาสูง ได้แก่ปลาสวย ปลาเทโพ ปลาทุกชนิด (ปลาหนัง) ปลาแค้ ปลาหวาน ปลาสะเ็น ปลาเพี้ย ปลาจอก ปลานอก ปลาฮิม ปลามูด

รายได้ที่มาจากการขายอาหาร ของที่ระลึก ของชำ อาหารปลา
รายได้จากการบริจาคโดยผู้มาศึกษาดูงาน

7.6) ผลต่อสุขภาพอนามัย

มีสัตว์น้ำไว้ประกอบอาหารสามารถหาได้ง่ายจากค้ำบอกเล่า
ของผู้ให้ข้อมูลว่า “อยากกินปลาไม่เกิน 3 วัน” นอกจากนี้ปลายังเป็นอาหารที่ให้โปรตีนสูงเหมาะ
สำหรับคนทุกวัยราคาถูกส่งผลให้ประชาชนในพื้นที่หมู่บ้านมีสุขภาพและอนามัยที่สมบูรณ์จาก
การสำรวจความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ปี 2540 ไม่ปรากฏว่ามีเด็กขาดสารอาหารในหมู่บ้าน

8) ปัญหาและอุปสรรค

8.1) ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการขยะ จากหมู่บ้านที่ถูกล้อมเป็น
หมู่บ้านที่ถูกล้อม ชุมชนบ้านหาดผาขนเคยอยู่อย่างโดดเดี่ยวมาเป็นเวลานานเนื่องจากปัญหาการ
คมนาคมไม่สะดวกทั้งที่อยู่ในเขตอำเภอเมืองมาก่อน และอยู่ห่างจากเทศบาลเมืองน่านเพียง
14 กิโลเมตร เท่านั้น การอนุรักษ์สัตว์น้ำ การอนุรักษ์ป่าชุมชนทำให้ชุมชนบ้านหาดผาขนเป็นที่รู้จัก
ของคนทั่วไปสร้างความภาคภูมิใจให้กับชุมชนอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันชุมชนเองมิได้ตั้งรับ
กับปัญหาที่พ่วงมากับการเข้ามาของคนต่างๆ เหล่านั้นที่หลากหลายทั้งด้านความคิดและการ
ปฏิบัติต่อชุมชนของเขาทั้งทางตรงและทางอ้อมสิ่งแรกที่ชุมชนได้รับคือ ขยะที่มีทั้งขยะเปียกและ
เศษขวดเศษแก้ว การจัดการขยะเปียกที่ทางกลุ่มอนุรักษ์กำลังวางแผนจัดการหาพื้นที่ฝังกลบ โดย
กำหนดไว้ว่าจะใช้บริเวณหัวดอยแต่ ณ ปัจจุบันยังหาพื้นที่มิได้ ดังนั้นคณะกรรมการได้ยกการจัด
การขยะให้กับผู้ประกอบการค้าริมน้ำเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดเก็บและกำจัดโดยการเผา ผล
กระทบตามมาคือควันจากการเผาส่งกลิ่นรบกวนครัวเรือนใกล้เคียง เช่นเดียวกับขยะจำพวกเศษ
แก้วที่เต็มทีหนักท้องทิ้งลงแม่น้ำน่าน บางคนได้ทิ้งตรงข้างทางบริเวณป่าชุมชนสร้างปัญหา
ให้กับชุมชนที่ต้องหาทางแก้ไขต่อไป

8.2) ปัญหาเกี่ยวกับ นากน้ำ หรือ “บัววน” ตามภาษาท้องถิ่น
ชาวบ้านเล่าว่าบัววน มีลักษณะคล้ายกับตุ่น แต่ขนาดใหญ่กว่า พื้นแหลมคมและคล่องแคล่วว่องไว
กินสัตว์น้ำเป็นอาหาร บัววนได้ปรากฏตัวขึ้นอีกครั้ง ณ ท้องน้ำบ้านหาดผาขนเมื่อปี พ.ศ. 2540
ชาวบ้านเชื่อว่าการที่บัววน กลับคืนมา ณ ท้องน้ำแห่งนี้ก็สืบเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของ
ระบบนิเวศแหล่งน้ำน่าน สิ่งที่ชุมชนถือว่าเป็นปัญหาก็เพราะว่านอกจากบัววนมากินปลาในเขต
อนุรักษ์แล้วยังได้ทำลายเครื่องมือจับปลาของพรานปลาอีกด้วย และไม่มีใครสามารถจับบัววนได้
เพราะความว่องไวของตัวบัววนเอง จำนวนบัววนไม่เป็นที่ทราบแน่นอนแต่ชาวบ้านได้พบบัววนถี่ขึ้น
เรื่อยๆ จากเดิมและเครื่องจับปลาก็ถูกรบกวนเพิ่มขึ้นด้วยสร้างความเดือดร้อนให้แก่เจ้าของเครื่อง

มือเหล่านั้นเป็นอย่างมากและเป็นเรื่องที่ได้รับการกล่าวขานมากที่สุดใน ณ เวลานี้ ชุมชนเคยคิดหาทางแก้ไขไม่ให้อวนมาจับปลาในเขตอนุรักษ์โดยจะวางปาริมแม่น้ำนานแต่ก็กลัวปัญหาตลิ่งพังและพื้นที่ดังกล่าวก็มีเจ้าของต้องขอความเห็นชอบของเจ้าของเดิมด้วย

8.3) ปัญหาเรื่องสิทธิในการดูแลเขตอนุรักษ์

การออกกฎหมายกำหนดให้ทรัพยากรอยู่ในความดูแลของรัฐ การอนุญาตให้เอกชนถือครองเป็นแนวทางจัดการแบบ open-access common property หรือ “ของหลวง” คือ ทุกคนมีสิทธิใช้ได้จึงเกิดการใช้ทรัพยากรอย่างไร้ขอบเขตในขณะที่รัฐมีข้อจำกัดในการควบคุม เบื้องหลังการจัดการป่าชุมชน และการจัดการสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติคือ การยึดถือว่าเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชน ไม่ใช่ของหลวงทำให้ชาวบ้านทุกคนมีสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการและใช้ป่าไปพร้อมๆ กันแต่จารีตพื้นบ้านนี้ไม่เป็นที่ยอมรับของกฎหมายปัจจุบัน

8.4) ปัญหาเรื่องการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาและความชำนาญของพรานปลาถูกถ่ายทอดไปสู่บุตรชายเป็นทอดๆ โดยการออกไปล่ากับบิดา แต่เมื่อกระแสการพัฒนาเข้ามาให้หมู่บ้าน วิถีการหาเลี้ยงชีพของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงจากการทำการเกษตรแบบพออยู่พอกิน หาปลาเพื่อปากท้องเป็นการปลูกพืชซึ่งส่วนใหญ่เป็นการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวเพื่อขาย หาปลาเพื่อขาย และกระบวนการศึกษาที่เน้นความรู้ทางวิชาการเพื่อศึกษาต่อในระดับมัธยมและอุดมศึกษา ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่สนใจสืบทอดวิถีการหาเลี้ยงชีพจากบรรพบุรุษ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นความเชี่ยวชาญเรื่องการหาปลา การเกษตร การรักษาแบบพื้นบ้านนับวันจะเสื่อมถอยไป อย่างขาดความสนใจใฝ่รู้จากเยาวชน กระบวนการพัฒนาโดยรัฐซึ่งละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่นตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมาทำให้ภูมิปัญญาบางอย่างที่เคยมีสูญหายไปอย่างไม่อาจสืบค้นองค์ความรู้จริงออกมาได้อีก เช่น ประเพณีลอยกระทงเดิมมีการตั้งธรรม (แสดงธรรมโดยอ่านคัมภีร์ไบเบิลานจารึกอักษรธรรม) แต่ปัจจุบันไม่มีเนื่องจากพระภิกษุอ่านไม่เก่ง คนไปวัดน้อยลงเพราะติดรายการโทรทัศน์ การไปวัดต้องเกณฑ์เป็นคุ่มเพื่อส่งข้าวและอาหารให้กับพระ ถ้าองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบผสมผสานกลมกลืนกับธรรมชาติสูญไปก็เป็นการยากที่จะนำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาประยุกต์กับการจัดการปัญหาต่างๆ ในปัจจุบัน

4.9 สรุป

การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำเพื่อกันเขตให้สัตว์น้ำมีโอกาสในการเพาะพันธุ์และขยายพันธุ์ โดยห้ามรบกวนสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์ ส่วนนอกเขตอนุรักษ์สามารถจับสัตว์น้ำได้แต่ต้องให้เครื่องมือและวิธีการตามกฎหมาย ระเบียบที่ทางสมาชิกของกลุ่มกำหนดไว้ และทุกคนในหมู่บ้านเป็นสมาชิก และเจ้าของร่วมกัน การกำหนดเขตอนุรักษ์เกิดจากความเชื่อในเรื่องบาปบุญ การให้โอกาสสัตว์ป้องกันตัวเองเพื่อฟื้นฟูขยายพันธุ์ให้ดำรงอยู่อย่างสมดุลย์ตามธรรมชาติและเป็นอาหารของมนุษย์ต่อไป การเปิดรับแนวคิดนี้ นอกจากความเชื่อที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน การประสบกับสถานการณ์จริงจากการลดลงของสัตว์น้ำ การได้เรียนรู้ การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง ชาวบ้านกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นเสมือนตัวเร่งให้ผู้นำและชาวบ้านได้ตื่นตัว ถึงแม้จะเป็นเพียงกลุ่มคนเล็กๆ เพียง 7-8 คน แต่กลุ่มคนเหล่านี้ได้ผนึกกำลังกันอย่างเหนียวแน่น ไม่ย่อห่อต่อการถูกต่อต้านของเพื่อนบ้านที่ยังไม่เข้าใจ ทำหน้าที่เป็นแกนกำลังทางความคิด วิเคราะห์ ประเมินทางเลือกให้กับชุมชนจนเกิดเป็นรูปธรรม ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ เข้าใจจนนำไปสู่ความร่วมมือและใช้ประโยชน์จากการอนุรักษ์สัตว์น้ำที่มีนับล้านตัวได้ตลอดทั้งปี มีการประยุกต์เอาพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาใช้ทั้งการสืบชะตาแม่น้ำและการสูชว์ญปลา เพื่อให้คนเกิดความเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งที่คุณประโยชน์ต่อพวกเขาเป็นการป้องกันการทำลายแบบล้างผลาญมิให้เกิดขึ้นอีก การเรียนรู้กับปัญหาของตนเองและพยายามหาทางเลือกให้กับชุมชนเป็นการปรับตัวและการผลิตใหม่ของชุมชนในรูปแบบหนึ่ง แสดงให้เห็นศักยภาพของชุมชนที่อยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ ระบบเศรษฐกิจถูกครอบงำภายใต้กระแสทุนนิยม หากแต่สำนึกของความเป็นชุมชนยังดำรงอยู่ การพึ่งตนเองในการจัดการวิถีชีวิตของตนเองยังสามารถปรับเปลี่ยนและพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการและการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ชุมชนได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการขยายเครือข่ายไปยังหมู่บ้านที่มีอาณาเขตติดกับลำน้ำนานถึง 30 กว่าหมู่บ้านและยังให้ความร่วมมือกับหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนได้เป็นอย่างดี

สังคมชนบทเช่นชุมชนบ้านหาดผาขนยังคงสืบทอดคุณค่าดั้งเดิมในการอยู่ร่วมกันในชุมชน ในการประกอบพิธีกรรม จารีตประเพณี การสืบชะตาแม่น้ำ การสูชว์ญปลา ที่มีการประยุกต์พิธีกรรมทางสงฆ์มาใช้เพื่อกำกับการจัดการทรัพยากรส่วนรวมให้ดำรงอยู่ส่วนที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วคือการทำมาหากินซึ่งเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นผลิตเพื่อขายจากการปลูกพืชหลายชนิดและเลี้ยงสัตว์หลายประเภทเปลี่ยนมาเป็นปลูกพืชเชิงเดี่ยวและเลี้ยงสัตว์ชนิดเดียวมีการลงทุนสูงนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ทำให้เกิดการกักขังมีหนี้สินตามมาเมื่อรายได้จาก

การเกษตรในหมู่บ้านไม่พอชาวบ้านต้องไปทำงานทำในเมืองหรือท้องที่อื่นอย่างไรก็ดีชาวชนบทส่วนใหญ่ที่ไปทำงานต่างถิ่นยังคงไปแบบชั่วคราวและกลับบ้านเกิดอย่างน้อยปีละครั้งในเทศกาลสำคัญ เช่นเดียวกับกลุ่มคนบ้านหาดผาชนที่ไปทำงานต่างถิ่นจะกลับมาพร้อมกับกองผ้าป่าเพื่อนำมาทอดที่วัดหาดผาชน เป็นการบอกถึงความกตัญญูต่อหมู่บ้านที่ให้กำเนิดถึงแม้การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่พวกเขาไม่ได้มีส่วนร่วมโดยตรงแต่กลับมีความผูกพันสูง เนื่องจากเห็นปลาในลำน้ำนานตั้งแต่เกิด เมื่อมีการอนุรักษ์สัตว์น้ำทำให้มีปลาเพิ่มมากขึ้น สามารถหาได้ตลอดปี ชัดเจนเป็นรูปธรรม หมู่สาวที่ไปทำงานต่างจังหวัดเหล่านั้นต่างภาคภูมิใจถึงแม้ไม่ได้มีส่วนร่วมตั้งแต่แรกแต่ก็ไม่คิดทำลาย ด้วยความเชื่อในพิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ การสูชวิญปลา เป็นการสร้างความสัมพันธ์ให้คนเคารพธรรมชาติ หากมนุษย์เคารพสิ่งไหนแล้วย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น

การแสวงหาทางออกของชุมชนบ้านหาดผาชน ทางเลือกหนึ่งที่ชุมชนได้ลองทำเพื่อแก้ปัญหาเรื่องปากท้องเพื่อความอยู่รอดของชุมชน โดยการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำส่งผลให้ปลาบางชนิดที่เคยสูญพันธุ์ไปกลับมาอีกครั้งในท้องน้ำแห่งนี้ถึงแม้ปลาบางชนิดไม่สามารถจะคืนมาดังเช่นอดีตแต่ก็มีอีกหลายชนิดที่เกิดขึ้นใหม่อย่างที่ไม่เคยมีในอดีต ชนิดของพันธุ์ปลาบริเวณหมู่บ้านจากข้อมูลในปี 2537 มี 34 ชนิด (อรรถวรรณ กฤตบุญยฤทธิ์, 2538) แต่จากการศึกษาในครั้งนี้โดยการให้ข้อมูลของพรานปลาและกรรมการอนุรักษ์พบพันธุ์ปลา 70 ชนิด ชนิดที่ชาวบ้านให้ความสนใจมากที่สุดเป็นปลาที่นำไปทำลาบ ซึ่งลาบปลาเป็นอาหารหลักประจำท้องถิ่นเป็นปลาจำพวกมีเกล็ด ส่วนปริมาณของปลาในเขตอนุรักษ์นั้นมีประมาณล้านตัว หากคิดเทียบเป็นจำนวนเงินจะมีมูลค่าหลายสิบล้าน นอกจากนี้ทำให้น้ำสะอาด ชาวบ้านสามารถใช้น้ำในแม่น้ำได้ การประนีประนอมของผู้นำที่นำไปสู่การร่วมมือและสานต่อเรื่องการอนุรักษ์จนนำไปสู่การถวายแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ 50 ปี

การจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำเป็นสิทธิชุมชน เป็นวิถีคิดที่พัฒนาขึ้นในชุมชนจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานานและวางอยู่บนฐานของการเคารพในสวนรวมและกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ซึ่งมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวความคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ และสมบัติสาธารณะตามระบบกฎหมายของแนวคิดตะวันตก ระบบทรัพย์สินสวนรวมของชุมชนเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่า ซึ่งตั้งอยู่บนหลักของสิทธิการใช้ (users right) โดยมีระบบการจัดการโดย ชุมชนและองค์การชุมชนอันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้ เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร ควรมีการจัดการและควบคุมอย่างไร

กระบวนการทางสังคม ที่ปรับตัวต่อผู้ดำเนินงานกับกระแสการพัฒนาที่จ้องจะทำลายรากฐานของชุมชนให้สูญสิ้นไป กระบวนการทางสังคมของชาวบ้านดังกล่าวเกิดจากรากฐานวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมและจากประสบการณ์การเรียนรู้กับปัญหาที่มากกระทบเป็นการดิ้นรนเพื่อการดำรงอยู่ของสังคมหรือชุมชน (กฤษฎา บุญชัยและคณะ, 2538) แต่ไม่ว่ากรณีใดก็ตามกระบวนการเหล่านี้มีองค์ประกอบของการมีจิตสำนึกร่วมกันในการปกป้องธรรมชาติในลักษณะเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน การมีระบบการจัดการ ทรัพยากรที่แน่นอนชัดเจน ระบบการจัดการที่สืบทอดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งแสดงให้เห็นวิถีคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนหรือกฎเกณฑ์จารีตประเพณีในการใช้ทรัพยากรของชุมชน หรือเป็นระบบการจัดการแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจากการกระตุ้นและแนะนำของบุคคลภายนอก ผสมผสานกับภูมิปัญญาเดิม การมีสถาบัน และองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลทรัพยากร ควบคุมกฎระเบียบ ทำหน้าที่แก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชนตลอดจนความขัดแย้งกับรัฐหรือนายทุนจากภายนอก

การปรับตัวและแสวงหาทางเลือกให้กับชุมชนโดยปฏิเสธการครอบงำจากศูนย์กลางและการเอาใจเอียงเอียงของกลไกตลาด สืบสานภูมิปัญญา พัฒนากิจกรรมและวัฒนธรรมของชุมชนในรูปแบบใหม่ขึ้นมาเพื่อฟื้นอำนาจในการจัดการชีวิตของตนเอง ชุมชนบ้านหาดผาขนเป็นชุมชนหนึ่งที่คล้ายคลึงกับชุมชนอื่นๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการกำหนดนโยบายของรัฐให้ตกอยู่ในสภาพที่ทำการผลิตเพื่อรับใช้กระแสการพัฒนาอุตสาหกรรมตลอดช่วงสามสิบกว่าปีที่ผ่านมา นั่นคือ นโยบายที่กำหนดให้ชนบทเป็นแหล่งทรัพยากร แรงงานและผลผลิตราคาถูกเพื่อทำรายได้เข้าประเทศและนำรายได้เหล่านั้นมาเตรียมโครงสร้างพื้นฐานรองรับการเจริญเติบโตและการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในเขตเมือง การเปลี่ยนเชิงโครงสร้างมีผลกระทบกระเทือนต่อศีลธรรมของชาวบ้านโดยเฉพาะชาวบ้านที่อยู่ในชนบท คือการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องรัฐ เป็นแบบรวมศูนย์อำนาจ เข้าไปกำหนดพิธีกรรมในเรื่องของที่ดิน การควบคุมที่ดินหลุดไปจากชุมชน ปลาหน้ำหมูถูกรีดรอน ตลาดเริ่มเข้ามา และรัฐทำให้ทุนครอบงำชาวบ้านจนเกิดความระส่ำระสายในสังคมชนบท นอกจากนี้ การแทรกแซงของรัฐและตลาด ทำให้เกิดผลกระทบเศรษฐกิจของชุมชน เกิดความไม่คงที่ และความไม่แน่นอนที่เกิดจากพื้นฐานของตลาด ทำให้สถาบันอ่อนแอลง ทรัพยากรเพื่อการยังชีพลดลงทำให้เศรษฐกิจของสังคมชนบทเริ่มอ่อนแอ คนในชนบทถูกผลักดันให้ช่วยตนเองมากขึ้นท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชน การปรับตัวรับกับสถานการณ์ดังกล่าวคนในชุมชนต้องรวมกลุ่มกัน และมีกลไกป้องกันตนเอง มีระบบกระจายความเสี่ยงออกไปสู่ทุกคนเพื่อความอยู่รอดร่วมกันของชุมชน ด้วยศักยภาพของชุมชนเอง